

## PRIČEVANJA O SVETNIŠKIH ZAVETNIŠTVIH V TRUBARJEVEM KATEKIZMU IZ LETA 1575

Gorazd Makarovič

159

### IZVLEČEK

V slovenskem protestantskem katekizmu, ki ga je napisal Primož Trubar leta 1575 je med drugim kritično obravnavano katoliško čaščenje svetnikov in njihova zavetništva. Katekizem je bil namenjen slovenskim bralcem, vendar so omenjena tudi zavetništva, ki na Slovenskem niso bila v veljavi. V razpravi je preiskano, kateri svetniški kulturi so bili v poznem srednjem veku in v 16. stoletju razširjeni na Slovenskem. Nanje kažejo tedanji cerkveni patrociniji, za osebno imenovanje priljubljena svetniška imena, priimki, ki so nastali iz takšnih osebnih imen, plastične in slikarske upodobitve in drugi viri. Na tej osnovi je določeno, kakšna zavetništva katerih svetnikov in svetnic, omenjenih v katekizmu, so bila razširjena na Slovenskem.

**Ključne besede:** svetniki, zaščitniki, Slovenija, 16. stoletje, Trubar

### ABSTRACT

The slovene protestant Catechism, written by Primož Trubar in 1575, among others critically addressed the Catholic worship of saints and their patronages. The Catechism was meant for Slovene readers, but Trubar also mentions patronages, which were not common in Slovenia. The treatise explores which saints were commonly worshipped in Slovenia in the Late Middle Ages and 16<sup>th</sup> century. The evidence stems from contemporary church patrocina, saint names which were popular as given names, surnames derived from them, sculptures and paintings, and other sources. These data defined which patronages and which saints, mentioned in the Catechism, were common in Slovenia.

**Key words:** saints, patron saints, Slovenia, 16th century, Trubar

V Katekizmu z dvema izlagama (Trubar 1575) je omenjenih 61 svetnikov in svetnic, ki so po mnenju katoličanov zavetniki ali zavetnice krajev in dežel, izobražencev in poklicev, za dobro letino, za živino, pred naravnimi nevarnostmi in zoper bolezni in osebne stiske. V te skupine je Trubar uvrstil svete osebe zato, da je njihova zavetništva prikazal kot malikovalska, poganska, politeistična; vzporedil jih je z enakimi zavetniškimi skupinami predkrščanskih bogov, največ rimskih in staroitalskih. Ta tendenca mu je narekovala izbor svetnikov in njihovih zavetništev; v njegovem besedilu torej ni vsebovan pregled ali celo seznam vseh ali najbolj razširjenih svetniških zavetništev. To besedilo je majhen del katekizemskih razlag, katerih temeljni namen je pojasniti pravo

lutersko vero, zavriniti katoliško sovražno propagando in sprevrženo papeško vero. V obsežnem besedilu (str. 188–258) so obravnavani odnosi do sv. Marije, svetnikov in svetnic, ki zaslužijo spoštovanje, nikakor pa ne malikovalskega božjega čaščenja in iz tega izvirajočih sprevrženih verovanj in dejanj. Ob zavračanju katoliških zlorab zadevnega verovanja je bil Trubar precej oster, ko jih omenja kot delo hudičev: *Inu Je tim Neuernim Papeshom, Shcoffom, Fariem, Menihom, tim zuperskim Starim Babom inu tim Mladim Farskim inu Menishkim Curbom prikařuio, nim vele, de Je Suede delaio, Martraio, doli padaio inu tegote, vřem ludem Ořnanuio inu řapouedaio, de řdai na letei Gori oli Dolu, řdai na drugi oli na trety Gorri, řdai enimu, řdai drugimu Suetniku, řdai na tei Gorri oli hribu, na puli oli vgořdu, tei Diuici Mary, Cerque řidati inu de nim offřuio, Mashuio, od vřeh shtirih řtran blagu nořřio, vřo shlaht shiuino persheno, Inu ako tiga ne deio, Taku Diuiza Marya inu ty Suetniki, nom vře shitnu polee inu vinske gorre řtozho pobyo inu Skugo pomore. Od tiga iřtiga ty fary shnih Curbami inu ty Cerkoune Tatie Cehmoshtri inu Meshnary dobru lebaio, en zhas bogati pořtanu* (str. 200, 201). Lutersko zavračanje svetniških relikvij je podkrepljeno tudi z omembo nesmislov: *V dořti Cerquah diuice Marye Mleku, inu dořti glau S. Stefana, po deshelah kasheio* (str. 252). Ostrina kaže na odnos, ki osvetljuje njegov način prikazovanja konkretnih svetniških zavetniřtev, ki se začne s poglavjem o likovnih upodobitvah, v katerem je obsojeno sprevrženo čaščenje podob svetnikov in svetnic (str. 258–268), in nadaljevanjem, v katerem so vzporedni prikazi enakih zavetniřtev poganskih bogov in krřčanskih svetnikov (str. 269–286), in je predmet obravnave pričujočega spisa. Skupni naslov teh prikazov *Aydouski Maliki / Papeshki Suetniki* je na glavah strani tega nadaljevanja. V besedilu sledim zavetniřskim skupinam, kot jih je oblikoval Trubar, da je nazorneje omogočena kritika tega odličnega vira. Skupine so naslovljene in opremljene z marginalijami: *AYDOVSKI DESHELŠki inu Meiřtni Boguui. Deshel Meiřt Maliki. / Suetniki. Deshel Meiřt Suetniki. // AYDOVSKI BOGVVI zhes Elemente. Elemřtou Maliki. / TY SVETNIKI pag řo. Elemřtou Suetniki. // MALIKI ZHES ta Sad. Sada Maliki. / SVETNIKI. Sada Suetniki. // MALIKI ZHES Shyuino. Shiuine Maliki. / SVETNIKI. Shiuine Suetniki. // MALIKI ZHES VVzhene ludi inu kunshrne Antuerhary. Kunshri, Vuka, Boguui. / SVETNIKI. Kunshri Vuka Suetniki. // MALIKI ZHES NADLVge inu boleřni. Arznye Boguui. / SVETNIKI. Arznye Suetnike. Sklepno razglabljanje teh vzporejanj je opremljeno ře z marginalijami, ki so hkrati izveleček temeljnih misli o svetniřskem zavetniřstvu: *Papeshniki te Suetnike, dershe, zheřte molio, koker ty Aydi nih Malike. / Luterski řpet po tei Stari Boshy pořtaui inu řapuui. Po tei shegi, nauadi tih peruih řuetih kerszhenikou inu Vuzhenikou, kerřtzhuio, Mashuio, Molio, slushio Bogu &c. letu ty preprořti řepelani Papeshniki, řa Nouu kriuu, hudu, kezarsku dershe inu řodio. O boga Preprořzhina / Ty Aydi, řo te ludi inu Stuaru, kir řo kai dobriga řui Desheli inu Ludem řturili, So htim Bogum řřuolili inu pořtaui. Glih taku ty Papeshniki te Suetnike. / Vřeh nuyah, reuah ře ima le Bug řpomozhi an klizati. / Is lete Pridge vřaki mora veiditi, katera Vera ie nerřtarishi, praua řřuelizhanska.**

Katekizem je bil namenjen slovenskim bralcem, zato so med svetniřskimi zavetniřsti omenjena predvsem tista, ki so bila na Slovenskem znana. Če pa ni bilo takřnih, ki bi hkrati ustrezala tendenci prikaza njihovega malikovalskega značaja v vzporejanju s poganskimi bogovi, so navedena tudi zavetniřstva, ki na Slovenskem niso bila v navadi ali so bila manj znana in neznana. Raziskava loči prve od drugih.

Trubar je Katekizem z dvema izlagama napisal pri sedeminšestdesetih letih v Derendingenu, osem let potem, ko je bil zadnjič na Slovenskem. Njegova vednost o teh zavetništvih je temeljila na raznih virih, vsaj delno na Vischerjevi razlagi, ki jo je omenil v katekizemskem naslovu; vsekakor zlasti na osebnem izkustvenem poznavanju čaščenja svetnikov v raznih krajih in pokrajinah. To sta bili rojstna Rašica in Dolenjska; nato kraji, kjer se je šolal: Reka, Salzburg, Trst, Dunaj; nato kraji, ki jih je obiskoval oziroma kjer je delal kot pridigar: Laško, Ljubljana, Celje, Šentjernej; nato pokrajine, kjer je delal ali jih obiskoval: območja Goriške in Dolenjske. Od leta 1548, ko je moral zbežati v Nürnberg, je večinoma živel in deloval v raznih krajih na Bavarskem in Württemberskem. Trubarjeva vednost o svetniških zaščitništvih torej nikakor ni bila omejena na slovenske dežele.

Trubarjevih omemb svetniških zavetništev torej ni mogoče imeti izključno za etnološki zgodovinski vir o dogajanjih na Slovenskem, ampak jih je treba kritično preveriti. Za orodje preverbe sem rabil vire o tedanjem svetniškem kultu na Slovenskem: upodobitve v umetnosti, cerkvene patrocinije, osebna imenovanja ljudi s svetniškimi imeni. Kjer se Trubarjeva omemba svetniškega zavetništva sklada z razvitim svetniškim kultom, je potrjena kot vir o zavetništvu na Slovenskem. Hkrati pa nerazvitost kulta ali celo nepoznavanje svetnika zavetnika na Slovenskem kaže, da je zadevno Trubarjevo vedenje temeljilo na viru, ki priča o dogajanjih v tujih pokrajinah. Preverbe so opravljene za vsako svetniško osebo posebej.

161

## Teritorialni svetniški zavetniki in zavetnici

(*Deshel, Meišt Suetniki*. Gl. Trubar 1575: 269, 270.)

### Zavetništva na tujem

Ta zavetništva sem ločil od zavetništev na Slovenskem in jih navajam brez komentarjev.

**Sv. Ambrož.** Mesto Milano ima za zaščitnika (*Oduetnika inu pomozhnika*) *S. Ambrosha*. / **Sv. Dionizij in sv. Mihael.** Francija ima za zavetnika *S. Dioniſſya inu Mihela*. / **Sv. Jurij.** Nemčija ima za patrona in zaščitnika *S. Iuria*. / **Sv. Jakob Starejši.** Španija ima za patrona in zaščitnika *S. Iacopa Vgalicy*. / **Sv. Koloman in sv. Ožbolt.** Avstrija ima za zavetnika *S. Colmā inu Oshbalta*. / **Sv. Marko.** Benetke imajo za patrona in zaščitnika *S. Marca*. / **Sv. Peter in sv. Pavel.** Mesto Rim moli *ſa ſuiga Oduetnika in pomozhnika S. Petra inu Paula*. / **Sv. Ladislav Ogrski in sv. Devica Marija.** Ogrska ima za zavetnika *S. Ladislāa inu diuizo Maryo*. / **Sv. Magnus.** Švabska ima za zavetnika *S. Magna*. / **Sv. Štefan.** Mesto Dunaj ima za zavetnika *S. Steffana*. / **Sv. Trije kralji.** V mestu Kölnu (*V skelu*) častijo za svete zavetnike *te try krale*. / **Sv. Urh Augsburški.** Mesto Augsburg ima za zavetnika *S. Vriha*. / **Sv. Volbenk in sv. Rupert.** Bavarska ima za zavetnika *S. Vuolfgāga inu Rupreta*.

Omenjeni svetniki so bili znani tudi na Slovenskem, čeprav ne kot teritorialni zavetniki. Nekateri med njimi so ostali veljavni do danes, zavetništvo drugih se je tekom stoletij pozabilo ali so ga prevzele druge svete osebe.

## Zavetništva na Slovenskem

### Sv. Primož in sv. Felicijan nad Kamnikom

162

Kranjska ima za zavetnika *S. Primosha inu Feliciāa V k̃aniki*. Trubar je torej izrecno poudaril, da je mišljena cerkev nad Črno nad Kamnikom, v kateri so relikvije obeh svetnikov in je danes znamenita zavoljo odličnih fresk iz leta 1504. Ta cerkvena stavba je sicer večkrat predelana; prvotna je nastala vsaj v 12. stoletju. Zavetništvo teh svetnikov je bilo v Trubarjevem času razširjeno in pomembno. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 9. junij imenovan dan *Primosha Feliciana* (Trubar 1986). Samo na dobri polovici Kranjske je bilo leta 1526 sv. Primožu ali sv. Primožu in Felicijanu posvečenih 11 cerkva (gl. Koblar 1895). V srednjem veku sta bili na slovenskem Štajerskem svetnikoma posvečeni vsaj dve cerkvi (gl. Stegenšek 1905: 218). Gre za rimska svetnika mučenca, brata, ki sta bila po legendi usmrčena zavoljo krščanskega prepričanja (gl. Jacobus I 1995: 317, 318, št. 80; Schaubert 1995: 285); na Slovenskem so ju navadno upodabljali v ikonografski varianti v paru v rimski vojaški opravi, s palmo, tudi z mečem (kot znaki mučeniške smrti) in levoma, ki sta po legendi ob svetnikih postala krotka. Tako je npr. Primož upodobljen na freski iz druge polovice 15. stoletja v cerkvi v Mevkužu pri Gorjah z mučeniško palmovo vejo in levom, na freski iz leta 1504 v njuni naslovni cerkvi nad Kamnikom pa svetnika držita zavetniški plašč sv. Device Marije, v eni roki pa vsak drži še meč in mučeniško palmovo vejo.

Tudi osebno ime **Primus** kaže na cenjenega in čaščenega svetnika. Na Štajerskem so ga dajali nekaterim ljudem v 15. stoletju; na priljubljenost tega svetnika v poznem 15. stoletju na Kranjskem pa kaže številnost ljudi, ki so jim dajali svetnikovo ime (gl. Blaznik 1963: 412; Kos 1954: 355, 356; Kos 1939: 1509; seveda ga je imel tudi leta 1508 rojeni oče prve slovenske knjige; enemu sinu je dal ime Primož, drugemu pa Felicijan). Podobno priča sedanja splošna razširjenost priimka **Primožič**; mnogo manj pa je ljudi s priimkom **Felicijan** (gl. Bezljaj 1974: 487, 133); priimka, ki sta nastala po osebni imenu v veliki večini v 16. stoletju, kažeta na različni priljubljenosti teh svetnikov. Vsekakor je veljavnost zavetništva teh svetnikov, ki je bila v Trubarjevem času deželno pomembna, postopoma upadla. Janez Svetokriški, ki je v pridigah ob koncu 17. stoletja in v začetku 18. stoletja govoril o 106 svetniških zavetniških osebah, ju sploh ni omenil (gl. Makarovič 2002: 150, *passim*). V poznem 19. stoletju je bila zavetniška vloga umetnostno znamenite cerkve nad Kamnikom oziroma njunih patronov že tako nepomembna, da je komaj še prišla v seznam romarskih cerkva (gl. Gruden 1906: 29), vendar je bilo tedaj na Slovenskem svetnikoma posvečenih 32 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 190).

Seveda je ta svetnika na mestu deželnega zavetnika nadomestil sv. Ahac šele po bitki pri Sisku leta 1593, ko so menili, da je bila na njegov god zmaga nad Hasan pašo dosežena s svetnikovo pomočjo, na spremembe v zavetništvih pa dobro kaže spet nov patron, sv. Jožef, ki je bil leta 1675 razglašen za zavetnika Kranjske in drugih notranjeavstrijskih dežel.

### Sv. Miklavž

Mesto Ljubljana ima za zavetnika *S. Meklausha*. Ta svetnik je v Trubarjevem času in pozneje sodil med najbolj priljubljene svetnike na Slovenskem. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 6. december imenovan dan *Miclausha ſcoffa* (Trubar 1986). V srednjem veku je bilo na slovenskem Štajerskem svetniku posvečenih 15 cerkva (Stegenšek 1905: 218). Leta 1526 mu je bilo samo na dobri polovici tedanje Kranjske posvečenih 38 cerkva (gl. Koblar 1895) in v 17. stoletju je bilo takšnih cerkva na večjem poznejšem Kranjskem kar 81 (gl. Makarovič 2002: 143, 144); v začetku 20. stoletja je bilo na Slovenskem sv. Miklavžu posvečenih kar 153 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 190). V poznem srednjem veku in pozneje je bilo razširjeno osebno imenovanje s svetnikovim imenom (gl. Makarovič 2002: 143, 144). Posebno zavetništvo tega svetnika je bilo varstvo pred nevarnostmi voda, grozečimi zlasti udeležencem zelo pomembnega vodnega prometa. V Ljubljani so prvo cerkev sv. Miklavža tako postavili čolnarji in ribiči najbrž že v 12. stoletju; stoji ob reki, tako kot marsikatero druge cerkve, posvečene temu svetniku (Kos 1955: 24, 25). Za njegovo ljubljansko cerkev, ki je leta 1461 postala stolnica ljubljanske škofije, se je do danes ohranilo domače ime Šenklažv.

163

V skupini zavetnikov pred naravnimi nevarnostmi imenuje Trubar tega svetnika tudi kot zavetnika zoper nevarnosti vode in v skupini zavetnikov poklicev kot zavetnika mornarjev, brodnikov in čolnarjev (gl. komentarja k sv. Miklavžu v teh skupinah v pričujočem spisu).

### Sv. Danijel

Mesto Celje (*Celee*) ima za zavetnika *S. Daniela*. To mestno zavetništvo je nastalo po patrociniju oziroma relikvijah tega svetnika, starozaveznega preroka, v cerkvi v Celju, ki je prvič omenjena sicer šele leta 1319 (Stegenšek 1905: 204; Blaznik 1986: 87). Ta svetnik je bil sicer bolj čaščen v Videmski nadškofiji (gl. Stegenšek 1905: 203–206), čeprav je bil vsaj deloma znan tudi na Slovenskem. V slovenskem koledarju leta 1557 je 28. avgust imenovan dan *Auguftina, Daniela* (Trubar 1986), lepa kipa iz srede 15. stoletja, ki predstavlja tega svetnika, hranita Goriški muzej v Kromberku in Pokrajinski muzej v Mariboru. Vendar je bila leta 1526 na dobri polovici Kranjske temu svetniku posvečena ena sama cerkev (gl. Koblar 1895), v srednjem veku sta mu bili na slovenskem Štajerskem posvečeni dve cerkvi in v začetku 20. stoletja mu je bilo na Slovenskem posvečenih 14 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 217, 188).

## Krajevni zavetniki

Trubar je poudaril, da ima vsako naselje svojega zavetniškega svetnika ali svetnico, od katerih je le kot primere omenil **sv. Jerneja**, **sv. Devico Marijo**, **sv. Petra** in **sv. Uršulo**: *Rauen tih deshel inu Meift ima vſag terg inu sledna Vaf ſuiga laſtniga Suetnika shnega Cerkouio, ſa ſuiga proshnika inu Oduetnika per Bugi, Timu ſluſhio, molie, klizheio, kadar meshnar Viutro oli vezher hti Aue Mary ſgoni, taku nih Suetnika profio, de nim pomaga, nih ſhitnu pole inu Vinske Gorre obuاريو inu prauio, O S. Peter, O S. Ierni, O ti mehka diuiza Marya, oti S. Vršhula, pomagai nom, obari nas pred vſem ſlegom.*

Vsekakor gre za svetniške osebe, ki kot zavetniki niso bile specializirane in so bile lokalno največkrat prošene za pomoč. Tu je Trubar naštel svetnika in svetnici, o katerih je menil, da so zelo čaščeni; takšno mnenje potrjujejo številne upodobitve teh svetih oseb v srednjeveški umetnosti na Slovenskem.

## Zavetniki pred naravnimi nevarnostmi

(*Elemětov Suetniki. Gl. Trubar 1575: 271.*)

### Sv. Agata in sv. Florijan

164 *Zhes Ogen S. Agata inu Florian.* V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 5. februar imenovan dan *Agate dezhle Mar.*, 4. maj pa dan *Floriana Mart.* (Trubar 1986).

Zaščitništvo sv. Agate pred ognjem je nastalo na podlagi srednjeveške legende, po kateri je bila svetnica mučena s kotaljenjem po žarečem oglju in po kateri so s pregrinjalom njenega groba čudežno ustavili žarečo lavo iz Etne, ki je tekla proti Cataniji (Jacobus I 1995: 156, 157, št. 39). Zavetništvo zoper ogenj se je širilo tudi z upodobitvami, na katerih ima svetnica kot atribut gorečo baklo (Wimmer 1990: 124). Svetnica je bila na Slovenskem manj znana, v poznejših časih bržčas bolj kot zavetnica za ženske prsi (gl. Makarovič 2002: 127). Iz 14. stoletja je na Slovenskem izpričana slovenska oblika svetničinega imena v osebnem imenu *Agheta* (gl. Kos 1954: 311). Leta 1526 je bila na dobri polovici Kranjske Agati posvečena ena sama cerkev (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja sta bili svetnici na Slovenskem posvečeni le dve cerkvi (gl. Stegenšek 1905: 187).

Zavetništvo sv. Florijana pred ognjem oziroma požari je od 15. stoletja, ko je tovrstno Agatino zavetništvo začelo slabeti, eno najbolj znanih in trajnih v avstrijskih deželah in na Bavarskem. Temelji na srednjeveški legendi, po kateri je bil svetnik rimski vojak, rojen v Zeiselmauerju blizu Dunaja, mučen in utopljen zavoljo svojega krščanstva; po legendarni pripovedi je z vedrico vode čudežno pogasil požar hiše ali celega mesta (Hall 1991: 92, 93; Schaubert 1995: 204, 205). Na Slovenskem je bil svetnik zelo čaščen; še danes velja za zavetnika gasilcev. Pred 19. stoletjem so ga imele za zavetnika vse družbene plasti; tako je na freski iz druge polovice 15. stoletja na zvoniku njemu posvečene cerkve v Bukovici upodobljen pri gašenju gradu; na freski iz srede 15. stoletja v cerkvi v Bodeščah svetnik gasi mesto; na freski iz leta 1443 v cerkvi na Muljavi gasi cerkev; na freski iz konca 15. stoletja v svetnikovi naslovni cerkvi v Vogrčah pri Pliberku gasi vas, na freski iz četrtega desetletja 16. stoletja na kmečki hiši na Podvrhu nad Poljanami nad Škofjo Loko gasi hišo. Svetnik je postajal priljubljen vsaj že ob prelomu 14. in 15. stoletja, kot kažejo delno ohranjeni prizori iz svetnikove legende na freski iz tega časa v cerkvi v Sopotnici. Številne so tudi kiparske upodobitve tega svetnika, med katerimi se odlikuje npr. zelo lep kip iz leta 1515 na oltarju cekve v Kojskem. Svetnik je ostal tudi po Trubarjevem času med najbolj znanimi in priljubljenimi med večinskim prebivalstvom; v muzejskih zbirkah je npr. ohranjenih mnogo njegovih upodobitev iz preproste podeželske umetnosti 19. stoletja na panjskih končnicah, slikah na steklu in rezbarijah (gl. npr. Hieng 1997). Vsaj ob koncu 15. stoletja so svetnikovo ime že dajali nekaterim fantičem (gl. Blaznik 1963: 379; Kos 1954: 321, 322). Priimki, ki so izvedeni

iz osebnega imena Florijan, so znani in zelo razširjeni po vsej Sloveniji (gl. Bezljaj 1974: 141, 142). Leta 1526 so bile na dobri polovici Kranjske Florijanu posvečene le tri cerkve (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja je bilo na Slovenskem Florijanu posvečenih 37 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 189).

### **Sv. Miklavž iz Mire**

... zhes Murie inu vode S. Niklaush. Trubar je razložil svetnikovo priljubljenost in zavetništvo takole: *Sueti Niclaush ie en brumen Shcoff, bil, ta ie enimu nega bořimu řofedu, kir ie řuie try Szhere, de bi mogel shnimi shiuiti, hotel vto Curbarsko hisho pořtauiti, po nozhi try krat denarie vnega hisho vergal, řtem ie te boge Szhere per nih zhařti ohranil, řatiga volo řo ty Papeshniki S. Niklausha, kanimu Bogu pořtauili, de ima te boge bogate řturity, Satu she řdai ty Nemci nega gud tim Otrokom na vezher, pod nih skledice oli Baretice lizhkako Iegrazho polagaio, Inu te Otroke pregouore, tu ie nim S. Niklaush dal. Per tim tudi lasheio, de bi ře bil po nega řmerti, tim enim Barkarolom inu zholnariem, veni veliki Fortuni prikařal inu nim pomagal, Satu gařdai ty kerszheniki, řa pomozhnika na vodah imaio, na nega klizheio inu nemu slushio.* Ta svetnik je na Slovenskem od poznega srednjega veka do danes med najbolj priljubljenimi. Motiv iz srednjeveške Miklavževe legende (gl. Jacobus I 1995: 21–27, řt. 3), v kateri nastopa svetnik kot dajalec darov trem dekletom, je bil osnova, na kateri je Miklavž postal prinařalec darov otrokom. Prizor darovanja dekletom je bil na Slovenskem dobro znan, kot kařejo upodobitve na srednjeveřkih cerkvenih freskah; poučna je zlasti slikarija iz druge polovice 15. stoletja na Goropeci, kjer dve dekleti ře imata zlati jabolki, tretja pa pričakuje, da ga bo dobila. Vendar Trubarjeva omemba, da je Miklavževo obdarovanje otrok v navadi pri Nemcih, kaře, da tedaj na Slovenskem ře ni bilo v navadi.

O veliki priljubljenosti tega svetnika na Slovenskem pričaajo tudi upodobitve. Legenda sv. Miklavža je npr. upodobljena ře na cerkvenih freskah iz leta 1389 v Turnišču, iz drugega ali tretjega desetletja 15. stoletja na Ptujski gori, iz leta 1443 v cerkvi na Visokem pod Kureřčkom, svetnika so naslikali tudi v začetku 15. stoletja na Selu v Prekmurju in drugod; upodobljen je v řtevilnih kipih, med katerimi sodi med najlepše njegova upodobitev iz tretje četrtine 14. stoletja v cerkvi v Krestenici pri Kanalu. Sv. Miklavž je bil zavetnik zoper povodenj do 18. stoletja, ko ga je v tej vlogi nadomestil sv. Janez Nepomuk, ki je bil beatificiran leta 1715, kanoniziran pa leta 1729 (gl. Stegenšek 1905: 196, 214). Trubar Miklavža v skupini teritorialnih zavetnikov imenuje tudi kot zavetnika mesta Ljubljane in v skupini zavetnikov poklicev kot zavetnika mornarjev, brodnikov in čolnarjev (gl. komentarja k temu svetniku v teh skupinah v pričujočem spisu).

### **Samomastniki**

... zhes Lufft, Veitre, oblake, zhes Tozho inu Tresk, řo ty Suetniki, katerim prauio Samomařtnike, tim iřtim po leitu prařnuio, Gorne Mashe bero, Shcryshi po Cerquah inu po Puli hodio.

Na pomen besede *samomastnik* kaře beseda *samomařčina*, ki pomeni mořt, ki se brez stiskanja nacedi sam od sebe (gl. Pleterřnik 1895: 453). Skupaj s citatom iz

katekizma bi zadnja beseda razložila *samomastnike* kot svete osebe, katerih god je moker, deževen. Pisec teh vrstic nisem našel povezav, ki bi določno kazale, katere so te svete osebe. Citat kaže, da gre za poletne svetnike. Po slovenskem koledarju iz leta 1557 (torej pred gregorijansko koledarsko reformo) je trajalo agrarno poletje od 25. maja (*Sueti Vrban ta Leituje*) do 24. avgusta (*Sueti Iernei Ieſſenuye*) in astronomsko poletje od 14. junija (*Ner ta dalshi dan*) do 15. septembra (*Nuzh dā glih*), zato bi veljalo iskati samomastnike med svetniki, navedenimi v koledarju med temi termini (gl. Trubar 1986). Vendar je tu kar nekaj svetih oseb, ki so bile tedaj na Slovenskem znane in čaščene; zanesljivega kriterija, po katerem bi med njimi izbrali vremenske samomastnike, pisec teh vrst nisem našel, čeprav je na drugem mestu omenjeno, da je na podeželju tudi po redukciji praznikov leta 1524 duhovščina praznovala *vſe Praſnike, Samomaſtnike* (Trubar 1575: 255, 256). Retrogradna konstrukcija s pomočjo domnevne tradicije vremenskih svetnikov, znanih iz 19. stoletja (gl. Kuret I 1989: 485–523) bi vsaj večinoma vodila v zmoti; seveda pa je gotovo zmotna domneva o mehaničnem prenosu vremenskih pomenov z dotedanjih svetnikov na svetnike, ki v slovenskem koledarju iz leta 1557 godujejo deset ali osem dni prej, kar bi ustrezalo časovnemu razmiku med julijanskim in gregorijanskim koledarjem. Naslonitve agrarnih rokov na svetniška godovanja se niso spreminjale po enotnem kriteriju (prim. Makarovič 1995: 102–108). Vsekakor je gregorijanska koledarska reforma leta 1582 povzročila spremembe vremenskih svetnikov ali svetnic; že površen pogled na koledar pove, da nekateri vremenski svetniki znani iz 19. stoletja, kot npr. Servacij in Zofija, sploh ne sodijo v časovni okvir poletnih svetnikov slovenskega koledarja iz leta 1557 (gl. Trubar 1986).

## Zavetniki in zavetnice za letino

(*Sada Suetniki*. Gl. Trubar 1575: 272.)

### Sv. Jošt

Svetnik je zavetnik sadnega pridelka: *Ta Sad tih dreuie, ſreie inu Varuie S. Iudocus*.

Iz legend o svetniku ni razvidna zveza s tem zavetništvom (gl. Badurina 1979: 304, 305). Zavetnik za dobro letino je morda postal slučajno kot zavetnik nemških romarjev v Compostelo (Sachs 2005: 201), ki so na dolgi poti pač radi obirali sadje, če ga je kaj bilo. V barokizirani cerkvi sv. Jošta nad Kranjem je od fresk iz dvajsetih ali tridesetih let 16. stoletja iz prvotne cerkve ohranjen prizor iz legende o sv. Joštu, v katerem po svetnikovem navodilu njegov učenec daje edini preostali kruh beraču, za katerega se je pokazalo, da je bil Jezus. Vednost o svetniku so k nam bržčas prinesli romarji (gl. Schaubert 1995: 640). Najbrž je bila znatna; na Slovenskem so razširjeni priimki, ki so nastali iz osebnih imen oziroma iz različic svetnikovega imena Jobst, Jost in Jošt (gl. Bezljaj 1974: 237, 238); vsaj večinoma so nastali v 16. stoletju. V srednjem veku je bilo osebno ime Jobst na Slovenskem sicer znano, vendar redko (gl. Kos 1954: 330). V slovenskem koledarju leta 1557 ta galski svetnik ni omenjen (gl. Trubar 1986). V 15. stoletju so bile Joštu na slovenskem Štajerskem posvečene tri cerkve, leta 1526 mu je bilo na dobri polovici Kranjske posvečenih pet cerkva (gl. Koblar 1895), v začetku

20. stoletja je bilo svetniku na Slovenskem posvečenih 17 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 217, 189).

### **Sv. Urban**

Silno pomemben je trsni zavetnik, ki *freie inu Varuie ... tu Vinu S. Vrban*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 25. maj imenovan dan *Vrbana Mart papesha* (Trubar 1986).

Ta sveti zavetnik je nastal z mešanjem kar treh oseb z imenom Urban oziroma njihovih legend; zavetništvo za vinograde, ki sodi že v 9. stoletje, je bržčas naslonjeno na Urbana, ki je bil škof v francoskem mestu Langres; povezano je s svetnikovim godom, ki je hkrati pomenil letni termin, ko morajo biti opravljena dela v vinogradu (gl. Hörandner 1990; Leto svetnikov II: 441; Jacobus I 1995: 314, 315, št. 77; Schaubert 1995: 251). Vednost o svetnikovem zavetništvu so širile zlasti upodobitve, na katerih sta Urbanova atributa ob papeškemu križu in meču zlasti vinski grozd ali vinski sod (Wimmer 1990: 180). Tako je upodobljen na cerkveni freski iz začetka 16. stoletja na Bistrici nad Tržičem Urban na prestolu z velikim grozdom v levici.

167

Na vednost o svetniku na Slovenskem pričajo priimki, ki so nastali iz svetnikovega imena oziroma osebnih imen; so splošno znani in razširjeni (gl. Bezljaj 1974: 659); vsaj večinoma so nastali v 16. stoletju. Leta 1526 je bilo na dobri polovici Kranjske sv. Urbanu posvečenih pet cerkva (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja mu je bilo na Slovenskem posvečenih 20 cerkva (Stegenšek 1905: 191).

### **Zavetniki za žitni pridelek**

Posebej je Trubar omenil zavetništvo nad žiti, najvažnejšim pridelkom, od katerega je bilo odvisno, ali bo lakota. To najvažnejše zavetništvo ni bilo zaupano oddaljenim, čutno nezaznavnim, čeprav močnim svetnikom, ampak domačim lokalnim svetnikom in svetnicam v vidnih domačih cerkvicah oziroma na znanih upodobitvah na domačih oltarjih: *Tu Shitu na puli vfi shlaht Suetniki, katerih Cerque, Capele Altary inu Cryshi, na puli V gofdeh, na hribih inu na Gorah bliji ftoye*.

### **Zavetniki za živino**

(*Shiuline Suetniki*. Gl. Trubar 1575: 272, 282.)

### **Sv. Anton Puščavnik**

Ta svetnik je zavetnik *zhes Suine*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 17. januar imenovan dan *Antonia appata* (Trubar 1986).

Zavetništvo sv. Antona za prašiče temelji na motivih srednjeveške legende, ki pripoveduje, da so svetnika v samoti nadlegovali demoni v podobi zveri z zobmi, rogovi in kremplji (Jacobus I 1995: 93–96, št. 21), med katerimi so upodabljali tudi zlega duha pohotnosti in požrešnosti v podobi svinje (gl. Metford 1983: 30; Hall 1991: 13, 14; Ferguson 1961: 105; Wimmer 1990: 127). Zato sta postala njegova atributa prašič in zvonček, s katerim je odganjal zle duhove. Nekoliko drugače je specialno zavetništvo tega zavetnika razložil Trubar: *Sueti Anton, ie bil en brumen Menih, timu*

*Je ie Janalu oli perkaſalu, de ſo ſgul Suine pred inu na Altaryh bile, ſtakimi Janami oli prikaſni, ſo ty Papeſhoui Fary inu Menihi, te preproſte ludi preguuorili, de ſo Suetimu Antoni Suine offrouali, ſabſton redili inu pitali, Te iſte ſo S. Antona bratie inu Menihi is Ryma iemali inu prodaieli (Lete Suine S. Antona ſo pomeinile, te nezhiſte Curbarske Farye inu Menihe, Shcoffe inu Papeſhe, kir htimu Altariu, koker te blatne ſmerdezhe Suine htimu koritu perſtopio).* Vsekakor je bilo na Slovenskem zavetništvo sv. Antona za prašiče uveljavljeno in trajno, povezano s pomenom prašičereje in ogroženostjo teh živali precej splošno znano vsaj do prve svetovne vojne (gl. Kuret 1989 I: 377, 378; II: 515, 517; Makarovič 1991: 30, 71). V poznem srednjem veku je bilo na Slovenskem osebno ime Anton sicer znano, vendar še redko (gl. Kos 1954: 312; Blaznik 1963: 370). Leta 1526 je bilo svetnikoma z imenom Anton na dobri polovici Kranjske posvečenih 10 cerkva (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja je bilo na Slovenskem sv. Antonu Puščavniku posvečenih 39 do 47 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 188).

### **Sv. Eligij škof**

Svetnik je zavetnik za konje: *zhes Kone ie S. Loi oli Eulogi*. Trubar je mislil, da gre za dve imenski obliki istega svetnika, vendar je bilo ime sv. Evlogija, kordovskega mučenca (gl. Leto svetnikov I: 693–696; gl. Makarovič 2002: 134) le približno podobno imenu sv. Eligiusa (ki ima drugo imensko različico Eloi) iz Limogesa, škofa v Noyonu, ki je bil marsikje zavetnik kovačev, posebej podkovnih. To zavetništvo temelji na legendi, po kateri je koval novce za frankovskega kralja, in po legendi, da je obsedenega konja podkoval tako, da mu je odsekal nogo, ki se je potem konju spet čudežno prirastla (Hall 1991: 82; Schaubert 1995: 618, 619); širilo se je z obveznimi potovanji kovaških pomočnikov in je bilo znano tudi na Slovenskem, čeprav bržčas predvsem v obrtniških okoljih. Zavetništvo konj je nastalo v zvezi s podkovskim kovaštvom. Če je bil pomen upodobitve na sklepniku iz leta 1471 (ki je v pričujočem spisu opisan v komentarju k sv. Eligiju v skupini Zavetniki in zavetnice izobražencev in poklicev) predvsem obrtniško kovaški, je bila freskantska upodobitev sv. Eligija na romarskem znamenju iz konca 15. stoletja ali začetka 16. stoletja ob poti v Crngrob namenjena vsem, tudi jezdecem in zavetništvu njihovih konj. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 1. december imenovan dan *Eligia ſcoffa* (Trubar 1986), vendar v nepopolnem seznamu patrocinijev na Kranjskem leta 1526 ni omenjena niti ena cerkev, posvečena temu svetniku (gl. Koblar 1895), enako je tudi v seznamu iz začetka 20. stoletja na Slovenskem (gl. Stegenšek 1905: 188); misliti moremo, da je bilo zavetništvo sv. Eligija znano predvsem v obrtniških okoljih.

### **Sv. Gal in sv. Egidij**

Trubar je zapisal, da sta zavetnika *zhes kure S. Gal inu S. Egidi*.

Sv. Gal je legendarni začetnik samostana St. Gallen, ki je do reformacije slovel kot velika božja pot; njegovo zavetništvo za perutnino je nastalo zavoljo latinske oblike njegovega imena Gallus, ki v latinščini pomeni petelina (gl. Wimmer 1990: 142; Schaubert 1995: 536, 537). V slovenskem koledarju leta 1557 je 16. oktober imenovan dan *Galla appata* (Trubar 1986). V poznem srednjem veku je bilo osebno ime Gal na

Slovenskem znano (gl. npr. Kos 1928: 464; Kos 1954: 322; Blaznik 1963: 380). Vsekakor je to svetnikovo zavetništvo po Trubarjevem času zamiralo, tako da so v 19. stoletju na Slovenskem imeli tega svetnika za svojega zavetnika nekateri čebelarji. V tovoru na upodobitvi medveda v pratiki, ki nosi svetniku butaro drv, so namreč zmotno prepoznali čebelni panj. Vendar niti v nepopolnem seznamu patrocinijev na Kranjskem leta 1526 ni omenjena niti ena cerkev, posvečena sv. Galu (gl. Koblar 1895), niti v začetku 20. stoletja na Slovenskem (gl. Stegenšek 1905: 189), svetnik pri nas ni bil zelo čaščen.

Zaščitništvo sv. Egidija za kure iz legend ni razvidno (gl. Jacobus II 1995: str. 147–149, št. 130; Metford 1983: 109, 110; Schaubert 1995: 453, 454; Hall 1991: 81; Sachs 2005: 22, 23; Badurina 1979: 215). Svetnik je veljal za enega izmed štirinajstih svetih pomočnikov v sili; morda je njegovo zavetništvo za kure pokrito le s to uvrstitvijo. Veljal je tudi za zavetnika živine (gl. Heilige 1982: 64), ker so košuto, ki je na upodobitvah njegov atribut (Wimmer 1990: 142) včasih prepoznali kot neko domačo žival; tako je verjetna zamenjava npr. na kipu Egidija iz zgodnjega 16. stoletja, ki je bil v župni cerkvi na Bledu in ga sedaj hrani Narodna galerija v Ljubljani. Morebiti gre (tudi) zgolj za mešanje tujejezičnih svetnikovih imenskih oblik Giles, Gil z imenom Gal. Vsekakor je bil svetnik na Slovenskem v Trubarjevem času znan. Upodobljen je npr. na freski iz srede 15. stoletja v kapeli na Turjaku; v slovenskem koledarju leta 1557 je 1. september imenovan dan *Egidia appata* (Trubar 1986); pozneje je bilo svetnikovo zavetništvo vsekakor slabo znano (gl. Makarovič 2002: 126).

169

Leta 1526 so bile na dobri polovici Kranjske sv. Egidiju posvečene tri cerkve (gl. Koblar 1895), v srednjem veku je bilo na slovenskem Štajerskem temu svetniku posvečenih pet cerkva, v začetku 20. stoletja je bilo na Slovenskem temu svetniku posvečenih kar 31 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 217, 187).

### **Sv. Martin škof**

Trubar je omenil dva goveja zavetnika, za krave in za vole oziroma – da je *zhes kraue S. Martin*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 11. november imenovan dan *Martina Icoffa* (Trubar 1986).

V legendah o sv. Martinu (gl. Jacobus II 1995: 292–300, št. 166; Hall 1991: 200, 201; Attwater 1981: 233, 234; Metford 1983: 168, 169; Schaubert 1995: 580–582; Badurina 1979: 397, 398; Leto svetnikov IV: 289 – 294) ni prvin, ki bi kazale na zavetništvo za krave. Vendar je sodil sv. Martin na Slovenskem med najpomembnejše svetnike in je bil zelo čaščen in priljubljen. Sodil je med patrone prvih in najštevilnejših cerkva. Leta 1526 mu je bilo na dobri polovici Kranjske posvečenih 16 cerkva (gl. Koblar 1895), na slovenskem Štajerskem mu je bilo v srednjem veku posvečenih 17 cerkva, v začetku 20. stoletja mu je bilo na Slovenskem posvečenih kar 114 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 218, 190). V poznem srednjem veku je bilo na Slovenskem osebno imenovanje dečkov z imenom tega svetnika med najbolj priljubljenimi (gl. Kos 1928: 508; Kos 1939: 144–146; Kos 1954: 341, 342; Blaznik 1963: 399, 400).

Večkrat so ga upodabljali. V cerkvi v Martjancih je freska iz leta 1392 s prizori iz svetnikove legende, na freski iz začetka 15. stoletja v cerkvi v Podpeči pri Gabrovki

stoječi svetnik deli svoj plašč in pokriva golega berača, na freski iz začetka 16. stoletja v cerkvi v Krašcah je svetnik upodobljen na konju, ko daje pol plašča beraču.

Zavetništvo za krave je nastalo iz povezave dneva sv. Martina, 11. novembra, v srednjem veku zelo pomembnega koledarskega termina, s klanjem tistih govedi, ki jih ob tedanji živinoreji zavoljo pomanjkanja krme niso mogli obdržati čez zimo. Prizor takšnega klanja je bil lahko celo simbol za mesec november (gl. npr. Makarovič 1995: sl. 1). Martinovo je bilo hkrati zelo velik srednjeveški evropski cerkveni praznik, združen s plačevanjem najemnin in drugih dajatev, menjavo poslov in kot je bilo ob takšnih priložnostih v agrarni družbi navadno, spremljan z gostijami in vinom. Zadnje je bilo še poudarjeno, ker je prazniku sledil adventni post; zato so ponekod Martinovo imenovali kar jesenski pust (gl. npr. Miles 1976: 203–205; Burke 1991: 158; Hazlitt 1995: 393, 394).

170 Nekaj ostankov takšnih dogajanj, ki so nadaljevanje tradicije na Slovenskem ali so že kot ostanki druge evropske tradicije prišli pozneje k nam, se je v 19. stoletju ohranilo tudi na Slovenskem (Kuret I 1989: 28, 108, 110, 112, 115–119); na povezavo Martinovega letnega koledarskega termina z zavetništvom za krave morda kažejo podatek o tedanjem klanju govedi, prošnja sv. Martinu zoper živinsko kugo in pastirska praznovanja na ta dan. Vendar se zdi, da je Martinovo zavetništvo za krave v zgodnjem novem veku že izgubljalo svoj pomen; vsaj Janez Svetokriški omenja svetnika le kot zaščitnika zoper bolezni (gl. Makarovič 2002: 142), na Štajerskem je veljal le še za zavetnika vojakov, beračev in krojačev (Heilige 1982: 84) in tudi drugje po Evropi je ob številnih zaščitništvih ostalo blizu zavetništvu za krave le še zavetništvo pastirjev (gl. Schaubert 1995: 580).

### Sv. Pelagij iz Kordove

Trubar je zapisal, da je goveji zavetnik *zhes Volli S. Pelagij*. V legendi o tem, prvenstveno na Španskem češčenem svetniku ni prvin, ki bi kazale na zavetništvo volov, čeprav je njegovo zavetništvo rogate živine znano (gl. Schaubert 1995: 318); morda so svetnikov atribut klešče (Wimmer 1990: 168) povezali z volovskim podkovanjem. Vsekakor svetnik na Slovenskem ni bil popularen; v nepopolnem seznamu patrocinijev leta 1526 na Kranjskem ni omenjen (gl. Koblar 1526), v začetku 20. stoletja mu je bila na Slovenskem posvečena ena sama cerkev (gl. Stegenšek 1905: 190). V slovenskem koledarju iz leta 1557 Pelagij sploh ni omenjen (gl. Trubar 1986); čeprav je bilo besedilo v katekizmu namenjeno slovenskemu okolju, Trubarjevo védenje o tem malikovalskem zavetništvu pač ni temeljilo na poznavanju slovenskih razmer. Kult, priljubljenost oziroma uveljavljeno zavetništvo neke svetniške osebe se odraža tudi v imenovanju ljudi s svetniškim imenom; v srednjeveških virih s slovenskega ozemlja pisec teh vrst nisem našel omemb ljudi z imenom Pelagij (gl. npr. Kos 1906: 476; Kos 1920: 579; Kos 1928: 522; Kos 1939: 148; Blaznik 1963: 407 itd). Enako pričajo današnji slovenski priimki, med katerimi skoraj gotovo ni patronimov, ki bi nastali iz osebne imena Pelagij (gl. Bezljaj 1974: 29, 433, 670, 697).

### Sv. Vendelin in sv. Jurij

Trubar je zapisal, da zavetnika drobnice *Zhes Ouce inu Kofee ſta S. Bendel inu S. Iuri*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 20. oktober imenovan dan *Maxima Bendela* (Trubar 1986).

Zaščitništvo sv. Vendelina temelji na legendi, ki pripoveduje, da je bil svetnik pastir (Schauber 1995: 546), in na atributih pastirski palici ali ovci (gl. Wimmer 1990: 183), ki na upodobitvah sodita k sv. Vendelinu. Zavetništvo tega svetnika po slovenskih pokrajinah ni bilo razširjeno; v nepopolnem seznamu patrocinijev na Kranjskem leta 1526 ni omenjen (gl. Koblar 1895) in v začetku 20. stoletja mu ni bila na Slovenskem posvečena niti ena cerkev (gl. Stegenšek 1905: 191).

V številnih legendah o sv. Juriju ni najti povezav s svetnikovim zavetništvom drobnice. Zadnje je nastalo z rednimi dogajanji na dan sv. Jurija, 24. aprila, že visokosrednjeveškim koledarskim letnim terminom, ko so jagnjeta nehala sesati in so ovce začeli gnati na pašo in ko so bile obvezne fevdalne dajatve ovč, jagnjet in kozličkov; povezave dneva sv. Jurija z ovčjo pašo so ponekod trajale še v 20. stoletje (gl. Makarovič 1995: 29, 30, 107, 108). Sv. Jurij je bil sicer na Slovenskem vsaj od visokega srednjega veka zelo znan in čaščen svetnik. Na njegovo priljubljenost kažejo silno številna osebna imenovanja po tem svetniku v slovenskih imenskih različicah kot npr. Jure, Jurže, Jurko, Juri, patrociniji cerkva in kajpak številne poznosrednjeveške in poznejše upodobitve (gl. Stele 1969: 89 ss; Makarovič 2001: 33–36, 38, 39). Leta 1526 mu je bilo na dobri polovici Kranjske posvečenih 23 cerkva (gl. Koblar 1895), v srednjem veku na slovenskem Štajerskem 15 cerkva, v začetku 20. stoletja mu je bilo na Slovenskem posvečenih kar 114 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 217, 189). Svetnik je sodil med štirinajst svetih priprošnjikov in priprošnjic v sili, prosili so ga za pomoč zoper bolezni domačih živali (gl. npr. Makarovič 2002: 138, 139 in komentar k sv. Juriju v skupini zavetnikov izobražencev in poklicev v pričujočem spisu).

171

## Zavetniki in zavetnice izobražencev in poklicev

(*Kunshti Vuka Suetniki*. Gl. Trubar 1575: 273, 274.)

### Sv. Eligij škof

Trubar omeni, da je *zhes kouazhe S. Loi*; ta svetnik je tudi med naštetimi zavetniki za živino kot patron konj v imenskih oblikah *Loi* ali *Eulogi*. Kot poklicni zavetnik je imenovan le v eni imenski obliki. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 1. december imenovan dan *Eligia ſcoffa* (Trubar 1986).

Svetnikovo zavetništvo kovačev temelji na legendi, ki je v tem spisu omenjena v komentarju pri sv. Eligiju med zavetniki živine. O tej vednosti priča sklepnik oboka, datiranega z letnico 1471 v župni cerkvi v Škofji Loki. Na njem je upodobitev legende o sv. Eligiju. To delo je hkrati svojevrsten podpis loškega ceha kovačev, ki so delno plačali gradnjo oboka in pričevanje o njihovem svetniškem zaščitniku. Na upodobitvi vidimo svetnika, ki drži v levici odsekano podkovano nogo obsedenega konja, ki se bo konju na štrcelj spet čudežno prirastla; z desnico pa s kleščami drži za nos hudiča, ki se mu je prikazal v podobi lepote in se mu po svetnikovem dejanju namesto noge in roke že kažeta parklja (gl. komentar k sv. Eligiju v skupini zavetnikov živine).

### Sv. Evstahij

Svetnik je zavetnik lovcev: *zhes louce S. Euſtahius*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 20. september imenovan dan *Euſtahia shnega drushbo* (Trubar 1986); zadnje pomeni svetnikovo ženo in sinova.

172

Zavetništvo temelji na srednjeveški legendi, po kateri se je rimskemu častniku na lovu prikazal Jezus v podobi jelena, govoril z njim in ga spreobrnil v krščanstvo; s krstom je dobil ime Evstahij (Jacobus II 1995: 266–271, št. 161; Hall 1991: 87; Sachs 2005: 129; Schaubert 1995: 488, 489). Evstahijevo zavetništvo se je širilo zlasti s svetnikovim atributom na upodobitvah, jelenom s križem med rogovi (Wimmer 1990: 46, 139). Na Slovenskem je bilo njegovo zavetništvo pač znano predvsem med plemstvom oziroma lovci; večinsko prebivalstvo, ki ni imelo lovske pravice, tega svetnika najbrž ni posebej častilo in prosilo za pomoč. Imenovanje dečkov s svetnikovim imenom na Slovenskem ni bilo v navadi (gl. npr. Kos 1954: 321; Blaznik 1963: 378). To stanje se kaže tudi pri patrocinijih. V nepopolnem seznamu cerkvenih patrocinijev na Kranjskem leta 1526 Evstahij ni omenjen (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja ni bila temu svetniku na Slovenskem posvečena niti ena cerkev (gl. Stegenšek 1905: 189).

### Sv. Gutman

Svetnik je zavetnik krojačev: *zhes Shnidarie S. Gutman*.

Svetnik na Slovenskem ne v srednjem veku ne pozneje ni bil zelo znan; morda so vednost o njem prinašali v domače oziroma obrtniško okolje le potujoči krojaški pomočniki. V slovenskem koledarju leta 1557 svetnik ni omenjen (gl. Trubar 1986). Latinizirano ime *Homobonus* tega svetnika iz Cremona je bilo na Slovenskem bržčas še manj znano kot nemška imenska oblika, čeprav ga je v pridigi uporabil Janez Svetokriški (Makarovič 2002: 136). Na Slovenskem razširjeni priimek *Gutman* (Bezljaj 1974: 188) je najbrž vsaj nekajkrat nastal po osebnem imenu krščenca (prim. Feinig 2005: 77), kar bi kazalo, da pri nas svetnik ni bil neznan. Vendar ni bil zelo čaščen, v nepopolnem seznamu cerkvenih patrocinijev na Kranjskem leta 1526 Gutman ni omenjen (gl. Koblar 1526), v začetku 20. stoletja mu na Slovenskem ni bila posvečena niti ena cerkev (gl. Stegenšek 1905: 189).

### Sv. Jurij

Svetnik je zavetnik vojakov in vitezov: *zhes Sholnerie inu Vitefe S. Iuri*. Zavetništvo temelji na srednjeveški legendi, po katerih je bil Jurij vojaški tribun, ki je z Jezusovo pomočjo premagal zmaja, hkrati naj bi po naivni etimologiji svetnikovo ime pomenilo svetega bojevalca. Na izredno priljubljenost tega svetnika na Slovenskem kaže silna razširjenost osebnih imenovanj z imenom tega svetnika že v poznem srednjem veku, številne upodobitve v poznosrednjeveški umetnosti (gl. Makarovič 2001: 34; Makarovič 2002: 138, 139) in njemu posvečene cerkve. Svetnik je sodil v splošno razširjen sestav štirinajstih svetih pomočnikov in pomočnic v sili (gl. npr. Badurina 1979: 189; Seibert 1989: 236, 237; Sachs 2005: 276, 277 in gl. komentar k sv. Juriju v pričujočem spisu v skupini zavetnikov za živino).

### **Sv. Katarina Aleksandrijska in sv. Gregor I. Veliki**

Svetnica in svetnik sta zavetnica in zavetnik študentov in učenjakov: *Zhes Shularie inu zhes vŕe, kir ſe tiga Piſma modruſti vuzhe, ſo S. Katarina inu S. Gregor.*

V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 25. november imenovan dan *Katerine dezhle* (Trubar 1986). Svetničino zavetništvo temelji na srednjeveški legendi, po kateri je zelo izobražena Katarina v debati spreobrnila najboljše poganke filozofe v krščanstvo (Jacobus II 1995: 334–341, št. 172; Metford 1983: 61, 62; Ferguson 1961: 110, 111). Predstave o njenem zavetništvu so širile tudi upodobitve, na katerih med njene druge attribute (mučilno kolo, meč, palma, krona, prstan) večkrat sodi tudi knjiga (gl. Wimmer 1990: 156; Sachs 2005: 214; Hall 1991: 154, 155). Sv. Katarina je bila na Slovenskem zelo čiščena svetnica. Upodobljena je na številnih srednjeveških cerkvenih freskah. Že v leto 1389 npr. sodi upodobitev pokopa svetnice v Turnišču, v drugem ali tretjem desetletju 15. stoletja je bila naslikana kot zavetnica ob župniku prošnjiku na Ptujski gori, v cerkvi z njenim patrociniem v Brodu v Bohinju sta leta 1520 naslikana prizora iz njene legende itd. Na njeno priljubljenost kažejo tudi kiparske upodobitve svetnice npr. iz začetka 15. stoletja v cerkvi na Ptujski gori, iz druge tretjine 15. stoletja v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, na reliefu iz leta 1527 v cerkvi v Gornjem Gradu. Izobražencev, ki bi častili Katarino kot svojo zavetnico, je bilo na Slovenskem pač malo, njena priljubljenost pa velika. Zato je bilo njeno zavetništvo za izobražence, ki ga omenja Trubar, pač manjšega pomena kot njena druga zavetništva. Svetnica je namreč sodila med tri (skupaj z Barbaro, Marjeto ali celo Magdaleno) ali štiri (še skupaj z Dorotejo) poglavitne svete device (upodobljene so npr. na cerkveni freski iz leta 1453 v Crngrobu); kot del trojice je sodila med štirinajst svetih pomočnikov v sili (gl. Heilige 1982: 60, 68, 69; Sachs 2005: 371). Slovenski obliki svetničinega imena, *Katrej* in *Katrija* sta izpričani že iz poznega srednjega veka (Keber 1988: 235; Blaznik 1963: 392) in kažeta na udomačene predstave o svetnici. Leta 1526 je bilo na dobri polovici Kranjske sv. Katarini posvečenih 17 cerkva (gl. Koblar 1895), v srednjem veku so ji bile na slovenskem Štajerskem posvečene tri cerkve; v začetku 20. stoletja ji je bilo na Slovenskem posvečenih 40 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 217, 218, 188).

V slovenskem koledarju leta 1557 je 12. marec imenovan dan *Gregoria papesha* (Trubar 1986). Papež Gregor I. je bil dejansko zelo uspešen cerkveni upravnik, pisec teoloških del in oblikovalec krščanskega dogmatičnega sistema; Cerkev ga je zato slavila kot velikega učenjaka in ga že v srednjem veku štela med štiri latinske svete cerkvene očete in med cerkvene učitelje. Srednjeveška legenda je vednost o tem svetniku kajpak primerno okrasila z čudežnimi dogodki (gl. Jacobus I 1995: 171–184, št. 46), kar je svetniku povečalo ceno. Njegovo zavetništvo so potrjevali svetniški atributi na upodobitvah, zlasti pisalno pero in knjiga ali golob kot sv. Duh razsvetljenja (gl. Wimmer 1990: 145). Na Slovenskem so ga na srednjeveških cerkvenih freskah upodabljali s knjigo skupaj z drugimi cerkvenimi očeti (Ambrožem, Avguštinom in Hieronimom), npr. ob koncu 14. stoletja na Bregu pri Preddvoru, v začetku 15. stoletja v opatijski cerkvi v Celju, po sredi 15. stoletja v Mirni na Dolenjskem, ali posameznega s knjigo kot na kiparski upodobitvi iz zadnje tretjine 15. stoletja v cerkvi na Visokem pod Kureščkom; na cerkveni freski iz časa po sredi 15. stoletja na Goropeči je upodobljen pri pisanju

s peresom. Na Slovenskem je v poznem srednjem veku precej ljudi imelo osebno ime po tem svetniku (gl. Kos 1939: 140, 141; Kos 1954: 325, 326; Blaznik 1963: 382, 383), kar kaže na svetnikovo priljubljenost. Vendar delež celotnega prebivalstva, ki bi ga prosil zavetništva, najbrž ni bilo zelo velik. Svetnik bržčas ni bil množično čaščen; v nepopolnem seznamu cerkvenih patronov na Kranjskem leta 1526 je omenjen le enkrat (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja mu je bilo na Slovenskem posvečenih le sedem cerkva (Stegenšek 1905: 189).

### **Sv. Kozma in sv. Damijan**

174 Svetnika sta zavetnika zdravnikov: *zhes Arzate S. Cořmas inu Damianus*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 27. september imenovan dan *Cořma Damiana* (Trubar 1986).

Srednjeveška legenda pripoveduje, da sta bila brata zdravnika kristjana, ki ju zavoljo predanosti veri pogani niso mogli usmrtiti ne z utopitvijo, ne z ognjem, ne s kamenjanjem, dokler ju niso obglavili z mečem. Za življenja in po smrti sta opravila razne čudežne ozdravitve, med katerimi je zavoljo današnjih verovanjskih paralel zanimiva zlasti rešitev rakovega bolnika, ki je imel že neozdravljivo poškodovano nogo. Spečemu sta mu jo svetnika odrezala in nadomestila z nogo mrtvega črnca; ko se je bolnik zbudil, se je čudil, da ima eno nogo črno (Jacobus II 1995: 196–198, št. 143; Metford 1983: 73, 74; Ferguson 1961: 114, 115).

Svetnika so največkrat upodabljali v zdravniški opravi in z zdravniškimi posodami oziroma instrumenti (Wimmer 1990: 157). Na Slovenskem sta bila svetnika seveda splošno znana med zdravniki, manj med drugimi ljudmi. Upodobljena sta npr. na freski iz leta 1490 v cerkvi v Hrastovljah. V nepopolnem seznamu cerkvenih patronov na Kranjskem leta 1526 svetnika nista omenjena (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja pa jima je bilo na Slovenskem posvečenih 10 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 188). Na poznavanje teh svetnikov na Slovenskem kažejo tudi patronimski priimki, ki so vsaj večinoma nastali v 16. stoletju iz osebnih imen Kozma in Damian (gl. Bezljaj 1974: 274, 295, 98).

### **Sv. Krispin in sv. Krispinijan**

Svetnika sta zavetnika čevljarjev: *zhes Shushtarie S. Cryřpin inu Cryřpyana*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 25. oktober imenovan dan *Crispina Crispiniana* (Trubar 1986).

Zavetništvo temelji na legendi, po kateri sta svetnika podnevi misijonsko oznanjala krščanstvo, ponoči pa si služila kruh s čevljarjenjem (Attwater 1981: 94; Schaubert 1995: 552, 553; Sachs 2005: 91, 92). Med njune atribute na upodobitvah (mučilni orodji mlinski kamen in meč) sodijo tudi znaki njunega dela: koža in čevlarsko orodje (gl. Wimmer 1990: 158; Leto svetnikov IV: 208). V nepopolnem seznamu cerkvenih patronov na Kranjskem leta 1526 svetnika nista omenjena (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja ni bilo na Slovenskem niti ene cerkve, ki bi jima bila posvečena (gl. Stegenšek 1905: 188, 189). Zato moremo misliti, da je bilo njuno zavetništvo znano predvsem v obrtniških okoljih, kjer se je vednost o njem širila s potovanji in prakso obrtnih

pomočnikov v tujini. Na Slovenskem imamo odlično pričevalen spomenik o čaščenju teh svetnikov (gl. npr. Makarovič 1995: sl. 16). To je sklepnik oboka, datiranega z letnico 1471 v škofjeloški župni cerkvi; na njem sta reliefno upodobljena svetnika pri čevljarskem delu. Sklepnik je svojevrsten podpis škofjeloškega čevljarskega ceha, ki je delno plačal gradnjo oboka.

### **Sv. Luka Evangelist**

Svetnik je zavetnik slikarjev: *zhes Malarie S. Lucas*. Zavetništvo je nastalo na podlagi legende, ki se je razširila v poznem srednjem veku zlasti z upodobitvami, na katerih svetnik portretira sv. Devico Marijo; postal je vseevropsko znan zavetnik slikarjev (gl. npr. Sachs 2005: 251, 252). Na Slovenskem srednjeveških slik s tem motivom sicer ne poznamo, gotovo pa so ga srednjeveški slikarji imeli za svojega patrona in zelo verjetno je k nam prišlo vsaj nekaj grafičnih upodobitev s tem motivom. 175

Svetnik je bil seveda kot evangelist na Slovenskem splošno znan in upodabljan, čeprav največkrat skupaj z drugimi evangelisti. Vendar so mu bile na Slovenskem v začetku 20. stoletja posvečene samo tri cerkve (npr. sv. Marku in sv. Janezu jih je bilo bistveno več; gl. Stegenšek 1905: 189, 190); leta 1526 mu je bila na dobri polovici Kranjske posvečena ena sama cerkev (gl. Koblar 1895). Vendar kaže na svetnikovo priljubljenost osebno imenovanje ljudi s svetnikovim imenom, navadno v poznem srednjem veku (gl. npr. Kos 1954: 338, 339; Blaznik 1963: 397) in razširjenost slovenskih patronimskih priimkov (gl. Bezljaj 1974: 344), ki so iz osebnega imena Luka vsaj večinoma nastali v 16. stoletju.

### **Sv. Marija Magdalena/Egipčanka in sv. Afra**

Svetnici sta zavetnici priležnic in prostitutk, grešnic: *zhes Curbe S. Magdalena inu Affra*. (O širokem pomenu besedne družine *kurba* gl. npr. Megiser 1977: 71; Stabej 1997: 155.) V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 1. april imenovan dan *Preobernena Magdalene*, 22. julij je imenovan dan *Marie Magdalena*, 7. avgust pa dan *Affre shne drushbo* (Trubar 1986). V prvem primeru gre za mešanje dveh svetnic: legendarna spreobrnitev prostitutke Marije v krščanstvo, ko jo na cerkvenem pragu ustavi nevidna sila, sodi v legendo Marije Egipčanke (ki praznuje 2. aprila) in ne Marije iz Magdale, omenjene v evangelijih; zadnjo so sicer mešali še z brezimno grešnico v farizejevi hiši; Afrina družba pa so bile njene prostitutke (gl. Jacobus I 1995: 227, 228, št. 56; Badurina 1979: 394; Schaubert 1995: 403, 404; Hall 1991: 194–196; Lukov evangelij 7: 38).

Sv. Marija Magdalena je bila v srednjem veku na Slovenskem precej čaščena, kot kažejo njene številne upodobitve, na cerkvenih freskah npr. iz časa pred sredo 15. stoletja v cerkvi sv. Janeza ob Bohinjskem jezeru, iz srede 15. stoletja na Vrhu nad Želimljami in na Suhi pri Škofji Loki ali na freski iz preloma 15. in 16. stoletja v Ribnem pri Bledu in drugod. Svetnico so upodabljali tudi kiparsko; lep kip s konca 15. stoletja, ki je v cerkvi na Koritnem nad Čadramom, jo predstavlja kot lepotico in kip z začetka 16. stoletja v cerkvi na Nadavču nad Kanalom kot elegantno damo.

Leta 1526 je bilo na dobri polovici Kranjske Magdaleni posvečenih kar 10 cerkva (gl. Koblar 1526), v srednjem veku so ji bile na slovenskem Štajerskem posvečene tri

cerkve; v začetku 20. stoletja je bilo na Slovenskem tej svetnici posvečenih kar 77 cerkva (Stegenšek 1905: 218, 190).

Zavetništvo sv. Afre, mučenke za krščansko vero, temelji na legendi, po kateri je bila, preden je postala kristjanka, prostitutka v Rimu in lastnica bordela v Augsburgu (Sachs 2005: 22). To zavetništvo je postajalo znano bržčas zavoljo božje poti k sv. Urhu v Augsburg, kjer je tudi sarkofag sv. Afre (gl. Schaubert 1995: 333). Afra je bila sicer malo znana. Na Slovenskem ne poznamo niti ene nje posvečene cerkve, vendar svetnica ni bila povsem neznana; tako se je po njej npr. imenovala kmetica, ki je leta 1501 živela na Trati na Sorškem polju (Blaznik 1963: 363), znan, čeprav redek, pa je danes na Slovenskem matronimski priimek Afrič (gl. Bezljaj 1974: 2).

## 176 Sv. Miklavž

Svetnik je bil zavetnik mornarjev, brodnikov in čolnarjev: *zhes Barkarole Brodnike inu zholnarie S. Niklaush*. Trubar ga je omenil tudi kot zavetnika Ljubljane in med zavetniki pred naravnimi nevarnostmi, kjer je tudi navedel legendo, po kateri je nastalo Miklavževo zavetništvo za ljudi vodnega prometa (gl. komentar k Miklavžu v teh skupinah v pričujočem spisu). Na vednost o tem svetnikovem zavetništvu na Slovenskem kažeta npr. freski iz zgodnjega 15. stoletja v romarski cerkvi na Ptujski gori in iz leta 1443 v svetnikovi naslovni cerkvi na Visokem pod Kureščkom, na katerih je upodobljen prizor svetnikove čudežne rešitve mornarjev na morju. O silni priljubljenosti sv. Miklavža sicer priča številnost patrocinijev; leta 1526 mu je bilo na dobri polovici Kranjske posvečenih kar 38 cerkva (gl. Koblar 1895); v srednjem veku mu je bilo na slovenskem Štajerskem posvečenih 16 cerkva; v začetku 20. stoletja mu je bilo na Slovenskem posvečenih 153 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 218, 190).

## Zavetniki in zavetnice zoper bolezni in osebne stiske

(*Arznye Suetnike*. Gl. Trubar 1575: 274, 275, 282–284.)

### Sv. Ana

Svetnica je zavetnica zoper revščino: *zhes Bushtuu ie S. Anna*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 26. julij imenovan dan *Annice Marie matere* (Trubar 1986).

V starejših legendah o svetnici ne najdemo zveze s tem njenim zavetništvom (gl. Jacobus II 1995: 150, št. 131; Ferguson 1961: 103, 104; Sachs 2005: 34, 35; Metford 1983: 27, 28), v mlajši, v novem veku nastali legendi pa je omenjeno, da sta Ana in njen prvi mož Joahim razdelila premoženje na tri dele, od katerih je bil eden namenjen revežem (gl. Leto svetnikov III: 213–215). Vendar je ta legenda bržčas nastala, tako kot zavetništvo, v zvezi s prevodom izvirne hebrejske imenske oblike *hannāh*, ki pomeni usmiljenje (Badurina 1979: 112).

Kult sv. Ane je bil cerkveno dovoljen leta 1474 (Stegenšek 1905: 215); krepil se je v 15. in 16. stoletju v zvezi z intenzivnim čaščenjem sv. Device Marije, ki je bila po legendi njena hči. Zato so Ano največkrat upodabljali skupaj z Marijo, npr. dvakrat na cerkveni freski iz poznega 15. stoletja, ki v cerkvi na Blejskem otoku predstavlja cikel Marijinega življenja. Samostojnejše upodobitve so v ikonografski različici, imenovani

*Ana Samotretja*, kakršno npr. predstavlja kip s konca 15. stoletja v Gorenjskem muzeju v Kranju; svetnica sedi, v levici drži Jezuščka, z desnico objema večjo deklico Marijo. Enak, le zrcalno obrnjen motiv je freskantsko upodobljen na romarskem znamenju ob poti v Crngrob; slabo ohranjena slikarija sodi na prelom 15. in 16. stoletja. Le malo poznejša je freskantska upodobitev na hodniku v Pavšlarjevi hiši v Kranju; sv. Ana tu stoji ob Marijici, ki drži manjšega Jezuščka v naročju; na freski s konca 15. stoletja v cerkvi na Vihru nad Šentrupertom pa ima Ana na rokah kar enako stara otročiča, Marijico in Jezuščka. Slovenske oblike svetničinega imena *Ana*, *Anka*, *Anica* so se pojavile v zgodnjem novem veku (Keber 1988: 105). Na priljubljenost svetnice, ki se je začela v 15. stoletju, kaže dajanje njenega imena številnim deklicam (gl. Blaznik 1963: 370) in številnost njenih patrocinijev; leta 1526 je bilo na polovici tedanje Kranjske sv. Ani posvečenih 13 cerkev (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja je bilo na Slovenskem 177 svetnici posvečenih kar 87 cerkev (gl. Stegenšek 1905: 188).

### **Sv. Brikcij**

Svetnik je zavetnik zoper bolezn genitalij: *zhes Sram ie S. Britius*. V slovenskem koledarju leta 1557 je 13. november imenovan dan *Briccia scoffa* (Trubar 1986).

Zavetništvo je bržčas temeljilo na srednjeveški legendi, po kateri je k svetniku, ki je bil tourski škof, hodila duhovniško opravljena perica, ki je zanosila, rodila otroka in Brikcija imenovala za očeta; jeznim vernikom je nato svetnik čudežno dokazoval, da to ni res (Jacobus II 1995: 301, 302, št. 167). Tega svetnika so na Slovenskem in drugje mešali z drugim svetnikom istega imena, ki je nosil relikvijo Kristusovo kri in ga je pod Grossglocknerjem pokopal snežni plaz; na tem mestu, po relikvijah imenovanem Heiligenblut, so postavili romarsko cerkev (Badurina 1979: 176, 177). Vsekakor se je z romanji v to koroško cerkev širila vednost o tem svetniku po Slovenskem zlasti po letu 1496, ko so tam postavili kip sv. Brikcija.

Leta 1526 so bile na dobri polovici Kranjske temu svetniku posvečene tri cerkve (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja mu je bilo na Slovenskem posvečenih osem cerkev (gl. Stegenšek 1905: 188).

### **Sv. Anastazij Perzijski**

Svetnik je zavetnik zoper glavobol: *zhes glauni betesh, ie S. Anastafius*.

V legendi o tem svetniku ni najti zveze s tem zavetništvom (gl. Schaubert 1995: 31; Attwater 1981: 44), vendar so na upodobitvah svetniku za atribut pristavljali sekiro, s katero naj bi bil po eni varianti legende obglavljen (Wimmer 1990: 126; prim. Leto svetnikov I: 232); po načinu mišljenja, ki velja v verovanjih, bi odsekana glava lahko bila motiv za nastanek zavetništva zoper glavobol. Sicer svetnik pri nas ni bil zelo čaščen niti splošno znan; srednjeveških upodobitev tega svetnika na Slovenskem pisec teh vrstic nisem našel in med priimki na Slovenskem ni izvedenk iz osebnega imena Anastazij (gl. Bezljaj 1974). V začetku 20. stoletja temu svetniku na Slovenskem ni bila posvečena niti ena cerkev (gl. Stegenšek 1905: 188). V slovenskem koledarju iz leta 1557 Anastazij ni omenjen (gl. Trubar 1986). Čeprav je bilo besedilo v Trubarjevem katekizmu namenjeno slovenskemu okolju, najbrž njegova vednost o malikovalskem

zavetništvu tega svetnika ni temeljila na poznavanju slovenskih razmer. V starejši slovenski umetnosti pisec teh vrst nisem našel upodobitev Anastazija in svetnik na Slovenskem kot cerkveni patron ni znan.

### **Sv. Blaž**

Svetnik je zavetnik zoper bolezni grla: *zhes Vrat ie S. Blash*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 3. februar imenovan dan *Blasha Marternika* (Trubar 1986).

178

To zavetništvo temelji na srednjeveški legendi, po kateri je svetnik čudežno ozdravil dečka, umirajočega zaradi ribje kosti, ki se mu je zataknila v grlu (Jacobus I 1995: 151–153, št. 38). Svetnik je sodil med štirinajst svetih zavetnikov v sili, in od 16. stoletja je bil navaden Blažev blagoslov, pri katerem duhovnik pod vernikovim vratom drži prekržani sveči (gl. Leto svetnikov I: 370). Svetnik je bil na Slovenskem vsaj deloma priljubljen. V poznem srednjem veku so kar nekaj fantičev imenovali s svetnikovim imenom in slovenski obliki *Blaž* ali *Blaz* izvirnega svetnikovega imena *Blasius* sta izpričani od 15. stoletja (za zgoraj navedeno gl. Makarovič 2002: 130). Današnja velika razširjenost in raznolikost priimkov, ki so iz osebnega imena Blaž (gl. Bezljaj 1974: 42, 43) nastali največ v 16. stoletju, kaže, da je bil svetnik s tem imenom znan. Vendar v nepopolnem seznamu cerkvenih patronov na Kranjskem leta 1526 Blaž ni omenjen (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja so bile svetniku na Slovenskem posvečene tri cerkve (gl. Stegenšek 1905: 188).

### **Sv. Boštjan in sv. Rok**

Svetnika sta zavetnika zoper kugo: *Zhes Shlije Jo S. Bashtian inu Rohus*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 20. januar imenovan dan *Fabiana Sebastiana*, 16. avgust pa dan *Roha Spouidnika* (Trubar 1986).

Boštjanovo zavetništvo zoper kugo temelji na srednjeveški legendi, po kateri so vojaki na svetnika zaradi njegovega krščanstva streljali z loki, tako da je bil zaradi puščic v telesu *videti kot ježevec*, in po razodetju že po svetnikovi smrti, da neka kužna bolezen ne bo minila, dokler ne bodo Boštjanu v Paviji postavili oltar (gl. Jacobus I 1995: 97–101, št. 23; Hall 1991: 302; Sachs 2005: 316, 317). Legenda je nastala pred veliko evropsko pandemijo kuge; za časa te hude nesreče je iz grenkih izkušenj oživila predstava, da se kuga širi po zraku kot puščice, kar je bilo nadaljevanje antičnega verovanja, da Apolonove puščice povzročajo razne tegobe. Ker je po legendi Boštjan obstreljevanje s puščicami čudežno preživel, so menili, da lahko zoper kužne bolezni čudežno pomaga kot sveti zavetnik, in je postal vedno bolj znan kot eden od štirinajstih svetih pomočnikov v sili, posebej zoper kugo. Kako je bilo na Slovenskem v poznem srednjem veku in v začetku novega veka razširjeno zavetništvo sv. Sebastijana, ne vemo. Vsekakor so svetnikovo ime dajali dečkom le izjemoma (gl. npr. Kos 1939: 152; Kos 1954: 361; Blaznik 1963: 416). Zdi se, da v srednjem veku na Slovenskem tudi upodabljanje tega svetnika ni bilo širše v navadi; tako sodi freskantska upodobitev Boštjana v cerkvi sv. Ožbalta na Jezerskem v konec 15. stoletja, freskantski upodobitvi tega svetnika v cerkvi na Britofu pri Kranju in reliefna upodobitev na Andrejevem oltarju v cerkvi v Gornjem Gradu pa šele v prvo tretjino 16. stoletja. Najbrž se je njegovo zavetništvo močnejše razširilo

pozneje (gl. Makarovič 2002: 146). Leta 1526 so bile na polovici Kranjske sv. Boštjanu posvečene štiri cerkve (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja je bilo na Slovenskem temu svetniku posvečenih 16 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 190).

Postopoma je postajal priljubljen zavetnik sv. Rok. Njegovo zavetništvo temelji na pripovedi, da je svetnik, ki je umrl leta 1327, potoval po Evropi, negoval kužne bolnike, bil sam okužen in je zapuščen v puščavi čudežno ozdravil, ko mu je pes prinašal kruh (Hall 1991: 293; Sachs 2005: 304; Attwater 1981: 299). V hudi stiski evropske pandemije kuge sredi 14. stoletja so ga začeli imeti za zavetnika zoper to bolezen; v 15. stoletju je to zavetništvo postajalo vedno bolj znano, zlasti potem, ko so svetnikove relikvije prinesli v Benetke (gl. Ferguson 1961: 141; Stegenšek 1905: 215). Ta vednost se je širila zlasti z upodobitvami, na katerih so svetniku dajali za atribut največkrat kužne rane, bule in psa (Wimmer 1990: 173). Še posebej je to vedenje širila ikonografska različica upodobitev, 179 v kateri svetnik s prstom kaže na kužno rano na svoji nogi, npr. na kipu iz prve tretjine 16. stoletja v Narodni galeriji v Ljubljani. Pred novim vekom svetnik na Slovenskem ni bil zelo priljubljen, saj v tem obdobju njegovega imena dečkom niso dajali (gl. Kos 1939: 162; Kos 1954: 358; Blaznik 1963: 414). Na pozno uveljavitev čaščenja sv. Roka na Slovenskem kaže nepopoln seznam cerkvenih patronov na Kranjskem leta 1526, v katerem svetnik ni omenjen (gl. Koblar 1895); podobno iz srednjega veka ni znan noben njegov patrocinij na slovenskem Štajerskem, vendar je bilo v začetku 20. stoletja na Slovenskem temu svetniku posvečenih kar 33 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 218, 190).

Svetnika sta to zavetništvo opravljala posamezno ali skupno. Zadnji primer je nazorno ilustriran na zelo lepem krilnem oltarju iz zgodnjega 16. stoletja v romarski cerkvi v Podgorju v Zgornjem Rožu. V osrednji omarni niši so kipi: levo in desno ob Materi božji stojita Boštjan in Rok. Svetnika tu sodita med štirinajst svetih pomočnikov in pomočnic v sili; preostalih dvanajst je reliefno upodobljenih na oltarnih krilih.

### **Sv. Cirjak, rimski mučenik**

Svetnik je zavetnik zoper sifilis: *zhes Franzhoshe ie Ciriacus*. Omenjeno ime bolezni je nastalo, ker naj bi se iz Španije najprej prenesla v Francijo. Zavetništvo zoper sifilis, ki se je v Evropi pojavil ob koncu 15. stoletja in se nato v začetku 16. stoletja iz razumljivih vzrokov hitro razširil (gl. Borisov 1985: 161–164), je bržčas povezano s srednjeveško legendo, po kateri je Cirjak uspešno izgnal hudega duha iz Dioklecijanove hčere in iz hčere perzijskega kralja (Jacobus II 1995: 61, 62, št. 116). Podoba razvoja in zadnjih stadijev sifilitičnega obolenja je bila blizu nekaterim predstavam o obsedenosti z zlim demonom; Cirjak je kot uspešni eksorcist tako postal sveti zavetnik zoper sifilis. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 8. avgust imenovan dan *Ciriaca Mar*. (Trubar 1986). Vendar je bilo to zavetništvo pač znano predvsem v zdravniškem in bolniškem okolju; na Slovenskem se čaščenje tega svetnika ni kazalo tudi v njegovih upodobitvah, čeprav je sicer marsikje drugod sodil med štirinajst svetih pomočnikov v sili. Pisec teh vrstic v srednjeveški umetnosti na Slovenskem upodobitev sv. Cirjaka nisem našel; če so (bile), so (bile) redke. Podobno tudi med sedanjimi slovenskimi priimki ni primerov, ki bi bili izpeljani iz imena Cirjak (gl. Bezljaj 1974). V začetku 20. stoletja ni bila na Slovenskem Cirjaku posvečena niti ena cerkev (gl. Stegenšek 1905: 188).

### Sv. Elizabeta

19. november je v slovenskem koledarju iz leta 1557 imenovan dan *Elizabete knegine* (Trubar 1986). V katekizmu je Trubar zavetništvo te svetnice za bolnike in bolnice razložil kot izrecno, s papeškim dekretom nastalo malikovanje: *Sueta Elizabeta, ie bila ena Kraliza zhes Vogre, Inu kadar ie Vduua poštal, ie venim Shpitali, koker ena dekla doſti ludem ſtregla, To ie Papesh vta Collendar inu kani Bogini zhes bolne ludi poštauil*. Elizabeta Thürinška, hči ogrskega kralja Andreja II., je umrla leta 1231, že čez štiri leta so jo proglasili za svetnico (Sachs 2005: 116, 117; Seibert 1989: 98, 99; Leto svetnikov IV: 356, 357) in kakšne tri desetletja pozneje je bila pripoved o njej, že značilna mešanica zgodovinskih dejstev in mitičnih folklornih predstav ustnega izročila, vključena v znamenito Zlato legendo (gl. Jacobus II 1995: 302–318, št. 168), pozneje so ji bile dodajane še nove prvine. Zavetništvo temelji na pripovedi, da je zelo skrbela za reveže, da je gobavca pripeljala domov in ga položila v svojo posteljo, da je v Marburgu zgradila špital, in na nekaterih atributih, ki so svetnici dodajani na upodobitvah (gl. Wimmer 1990: 137; Seibert 1989: 98, 99; Hall 1991: 82; Ferguson 1961: 117), zlasti na beraču, pohablencu, vrču, žlici, kruhih in ribah.

Na Slovenskem so svetnico upodobili že leta 1392 v cerkvi v Martjancih na freski; na kiparskih upodobitvah s konca 15. stoletja v njeni naslovni cerkvi pri Dravogradu in iz prve tretjine 16. stoletja v cerkvi Marije Snežne nad Avčami je svetnica pokrita s krono, ki kaže na njeno kraljevsko poreklo; na freski iz srede 15. stoletja v župni cerkvi v Ljubnem ob Savinji ime svetnica v roki kruh. V poznem srednjem veku so na Slovenskem svetničino ime dajali številnim deklicam, kar kaže na njeno priljubljenost. Njeno ime je tedaj že imelo domači obliki *Elspet* in *Speta* (gl. Blaznik 1963: 378, 418). Leta 1526 ji je bila na dobri polovici tedanje Kranjske posvečena ena cerkev (gl. Koblar 1895), v srednjem veku ji je bila na slovenskem Štajerskem posvečena ena cerkev, v začetku 20. stoletja je bilo sv. Elizabeti na Slovenskem posvečenih šest cerkva (gl. Stegenšek 1905: 217, 188).

### Sv. Erazem

Svetnik je zavetnik zoper trebušne bolezni: *zhes Trebuh S. Erashem*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 2. junij imenovan dan *Eraſma Mart.* (Trubar 1986).

Zavetništvo temelji na legendi, po kateri je bil svetnik mučen tako, da so mu čreva navijali na vitel; pripoved je nastala na zmotnem razumevanju upodobitev, na katerih je ob svetniku, ki je veljal tudi kot zavetnik pomorščakov, vitel z vrvjo za sidro (Gl. Attwater 1981: 117; Sachs 2005: 121; Metford 1983: 94; Badurina 1979: 221, 222; Heilige 1982: 59; Leto svetnikov II: 530, 531). Ob nekaterih drugih Erazmovih atributih na upodobitvah je bil vitel z navitimi črevi (gl. Wimmer 1990: 138) prepričljiva informacija, ki je širila vedenje o svetnikovem zavetnistvu. Svetnik sodi med štirinajst svetih pomočnikov v sili.

Na Slovenskem so sv. Erazma upodobili že leta 1392 na freski v cerkvi v Martjancih; na vednost o svetniku v Trubarjevem času kažejo freskantske upodobitve iz konca 15. stoletja v cerkvi na Seničnem, iz začetka 16. stoletja v spodnji kapeli Malega gradu v Kamniku, na romarskem znamenju ob poti v Crngrob, v cerkvi sv. Primoža in Felicijana nad Kamnikom, v cerkvi v Praprečah pri Lukovici iz leta 1520.

Bržčas imajo podobno pričevalno vrednost tudi slovenski priimki imenske družine *Razem* oziroma *Ražem* in *Oražem* (gl. Bezljaj 1974: 507, 508, 413; prim. Feinig 2005: 366, 367), ker so na Slovenskem precej razširjeni in so vsaj večinoma nastali v 16. stoletju. V poznem srednjem veku je bilo osebno ime Erazem na Slovenskem najbrž redko, vendar ne neznano (gl. npr. Kos 1954: 321; Blaznik 1963: 378). V nepopolnem seznamu cerkvenih patronov na Kranjskem leta 1526 Erazem ni omenjen (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja je bilo svetniku na Slovenskem posvečenih pet cerkva (gl. Stegenšek 1905: 188).

### **Sv. Janez Evangelist in sv. Benedikt iz Nursije**

Svetnika sta zavetnika zoper zastrupitev: *zhes Strup ie S. Iansh inu S. Benedictus*. Janezovo zavetništvo zoper zastrupitev temelji na srednjeveški legendi, po kateri je blagoslovil kelih s strupom, ki mu ga je v preizkus pravovernosti krščanstva ponudil poganski duhovnik Aristodem, in ga izpil brez škode (Jacobus I 1995: 53, št. 9). Na Slovenskem je bila legenda znana; prizor iz nje je upodobljen že na freski iz druge četrtine 14. stoletja v cerkvi sv. Janeza ob Bohinjskem jezeru. V slovenskem koledarju leta 1557 je 27. december imenovan dan *Iansha Euangeliſta* (Trubar 1986). V nepopolnem seznamu cerkvenih patrocinijev na Kranjskem leta 1526 je Janez omenjen kot patron 24 cerkva, vendar brez določnih omemb, za katerega svetnika s tem imenom gre (gl. Koblar 1895). V začetku 20. stoletja je bilo na Slovenskem sv. Janezu Evangelistu posvečenih 19 do 36 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 189).

Drugega svetnika je Trubar omenil v koledarju iz leta 1557, ko je 21. marec imenoval dan *Bedenika appata* (Trubar 1986). Tudi Benediktovo zavetništvo zoper strup temelji na srednjeveški legendi, po kateri mu je bil poslan zastrupljen hlebec kruha, kar je svetnik spoznal in zapovedal vranu, naj ga odnese na neškodljiv kraj (Jacobus I 1995: 188, št. 49), in na legendi, po kateri so ga hoteli nemarni redovniki umoriti s čašo zastrupljenega vina; svetnik jo je prekrizal in čaša se je razbila (Metford 1983: 48). Svetnikovo čaščenje je bilo razširjeno povsod, kjer so bili benediktinski samostani: na Slovenskem že v visokem srednjem veku v Gornjem Gradu, Osojah, Podkloštru in Št. Pavlu (gl. Benedik 1991: 459). V začetku 20. stoletja je bilo na Slovenskem temu svetniku posvečenih 9 cerkva (Stegenšek 1905: 188). Današnja razširjenost in raznolikost slovenskih priimkov, nastalih iz osebnih imenovanj s svetnikovim imenom (gl. Bezljaj 1974: 31) večinoma v 16. stoletju kaže, da je bil svetnik precej splošno znan in cenjen.

### **Sv. Lenart**

... *zhes Ietnike ie S. Lenard*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 6. november imenovan dan *Lenarta ſpouidnika* (Trubar 1986).

Zavetništvo jetnikov temelji na srednjeveški legendi, po kateri je Lenart z molitvijo pomagal francoski kraljici pri porodu in kralj mu je zato podelil posest za samostan; svetnik je že za življenja in zlasti še po smrti čudežno rešil številne ljudi jetniških okovov (Jacobus II 1995: 243–246, št. 155). Poznejša varianta legende pove, da je Lenart ustanovil samostan, ki je bil posvečen prav reševanju jetnikov (Metford 1983: 160).

Trubar je razložil to zavetništvo takole: *S. Lenard ie bil pred shestſtu leit, en brumen Menih oli Appat vti Franski desheli timu Kralu lub, tiga ie S. Lenard proſil inu ſproſil, de kadar on oli ty drugi krali ſa nim venu Meiſtu peruizh prido, de ſe ſdaici vſi ſhlaht Ietniki, dolshni inu nedolshni, proſti inu ledig puſte, Is tiga ſo ty Papeſhniki ſturili, de mora inu ima taku mertou vſem Ietnikom, kir na nega klizheio, nemu ſe oblubio inu offruio, is vſaketere Iezhe pomagati.*

182

Svetnika so marsikje častili kot enega od štirinajstih pomočnikov v sili (gl. npr. Metford 1983: 160; Sachs 2005: 276; Seibert 1989: 237). Na Slovenskem je bilo zavetništvo Lenarta za jetnike znano. Prizor iz legende, na katerem svetnik rešuje jetnike, je npr. upodobljen na freski s preloma 14. in 15. stoletja v cerkvi na Bregu pri Predvdvoru in pri reševanju jetnika na freski iz druge polovice 15. stoletja na zunanjsčini cerkve v Bodeščah. Po poročilu iz leta 1486 je bilo tedaj v cerkvi sv. Lenarta na Ljubelju nešteto železnih jetniških okovov in drugih vezi, prinešenih v zahvalo za osvoboditve (Vale 1943: 191). Vednost o tem zavetništvu so ob upodobitvah reševanja iz ječe širili zlasti še nekateri svetnikovi atributi (gl. Wimmer 1990: 159); tako npr. kip Lenarta iz srede 15. stoletja v cerkvi v Strmcu stoji na upodobljeni jetniški kladi, kip istega svetnika iz začetka 16. stoletja v cerkvi v Viču pri Dravogradu pa drži v levici ključavnico jetniških verig, na freskantski upodobitvi iz poznega 15. stoletja v cerkvi v Goljevici drži svetnik verigo s ključavnico. V poznem srednjem veku so fantičem množično dajali svetnikovo ime tudi že v podomačenih različicah Lenart in Linhart (gl. Kos 1954: 336, 337; Blaznik 1963: 396). V nepopolnem seznamu cerkvenih patrocinijev na Kranjskem leta 1526 je sv. Lenart imenovan kot patron 24 cerkva (gl. Koblar 1895). V srednjem veku je bilo na slovenskem Štajerskem svetniku posvečenih šest cerkva, v začetku 20. stoletja je bil na Slovenskem sv. Lenart patron kar 81 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 218, 190).

### **Sv. Marjeta Antiohijska**

Svetnica je zavetnica za lahek porod: *zhes Porodne Shene ie S. Margareta*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 12. julij imenovan dan *Mohora Fort. Margete* (Trubar 1986).

Zavetništvo temelji na srednjeveški legendi, po kateri je Marjeto požrl zli duh v podobi zmaja in ko je nesrečnica napravila znamenje križa, se je monster razpočil in svetnica je prišla ven nepoškodovana (Jacobus I 1995: 368–370, št. 93). Po načinu mišljenja, ki velja v verovanjih, je bil ta dogodek podoben porodu, in svetnica je postala zavetnica porodnic in ena izmed štirinajstih svetih pomočnikov in pomočnic v sili (npr. Sachs 2005: 276; Seibert 1989: 213, 214, 236). Svetnica je bila na Slovenskem zelo znana in čaščena (prim. Makarovič 2001: 35). Razpočeni zmaj ob svetnici je upodobljen že na reliefu s preloma 12. in 13. stoletja na portalu cerkve na Ledinu/Liedingu pri Krki na Koroškem. Pozneje so ji na upodobitvah kot atribut navadno dodajali zmaja kot manjše bitje. Svetnica je upodobljena na srednjeveških cerkvenih freskah npr. iz leta 1453 v Crngrobu, iz tretje četrtine 15. stoletja v cerkvi v Mirni, iz poznega 15. stoletja na Jamniku nad Kropo, iz leta 1504 na Sv. Primožu nad Kamnikom itd. V poznem srednjem veku so na Slovenskem marsikatero deklico imenovali s svetničnim imenom že v podomačeni obliki Greta, Margreta, Margret (gl. Blaznik 1963: 382, 398, 399).

Svetnica je bila zelo čaščena. Leta 1526 je bilo na dobri polovici Kranjske sv. Marjeti posvečenih kar 21 cerkva (gl. Koblar 1895), v srednjem veku ji je bilo na slovenskem Štajerskem posvečenih pet cerkva, v začetku 20. stoletja ji je bilo na Slovenskem posvečenih kar 82 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 218, 190).

### **Sv. Marko Evangelist in sv. Barbara**

Svetnik in svetnica sta zavetnik in zavetnica zoper nenadno smrt oziroma smrt v grehu brez obhajila: *zhes naglo Smert ie S. Marco inu S. Barbara*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 25. april imenovan dan *Marca Euangeliſta*, 4. december pa dan *Barbare Mar.* (Trubar 1986).

To Markovo zavetništvo je povezano s srednjeveško legendo, po kateri je pri gradnji Markove cerkve v Benetkah zidar padel z vrha zvonika ali z odra in zavoljo hitre prošnje k svetniku ostal nepoškodovan (Jacobus I 1995: 246, št. 59; Schaubert 1995: 180), ali (tudi) z legendo, po kateri je svetnik v Benetkah čudežno rešil življenje sužnju, ki so ga vodili na morišče (Metford 1983: 168). V poznem srednjem veku je bil svetnik na Slovenskem priljubljen; njegovo ime so dajali številnim dečkom (gl. Blaznik 1963: 399 ; Kos 1954: 340, 341). V začetku 20. stoletja je bilo sv. Marku posvečenih 22 cerkva na Slovenskem (gl. Stegenšek 1905: 190).

Zavetništvo sv. Barbare temelji na legendi, po kateri se ni hotela odreči krščanstva in so jo zato hoteli usmrtiti z mučenji, kar pa jim ni uspelo; zato ji je lastni oče odsekal glavo, nakar ga je ubila strela. Pred smrtjo je molila, naj ne bi noben častilec njenega mučeništva umrl brez zadnjega obhajila (Badurina 1979: 138; Ferguson 1961: 107; Seibert 1989: 49, 50; Metford 1983: 42; Schaubert 1995: 626, 627). Zato k svetnici sodi na upodobitvah tudi atribut kelih s hostijo (Wimmer 1990: 129), ki je skupaj z nenadno smrtjo grešnega očeta učinkovito širil predstavo, da bo svetnica pomagala ljudem pred smrtjo v grehu. Sv. Barbara je večkrat upodobljena na srednjeveških cerkvenih freskah npr. iz leta 1392 v Martjancih, iz leta 1453 v Crngrobu, iz srede 15. stoletja v kapeli na Turjaku, iz tretje četrtine 15. stoletja v cerkvi v Mirni, iz poznega 15. stoletja na Jamniku nad Kropo, iz leta 1504 na sv. Primožu nad Kamnikom, iz zgodnjega 16. stoletja v Vinah pri Zagorju in drugod. Skupaj s sv. Katarino je sodila med poglavitne štiri svete device (gl. komentar k sv. Katarini v zavetniški skupini za izobražence in poklice). Ob koncu srednjega veka so svetničino ime dajali nekaterim deklicam (gl. Blaznik 1963: 371). Leta 1526 je bila na dobri polovici Kranjske sv. Barbara patrona dveh cerkva (gl. Koblar 1895), v začetku 20. stoletja je bilo svetnici na Slovenskem posvečenih 23 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 188).

Zakaj Trubar ne omenja sv. Krištofa kot zavetnika zoper nasilno in naglo smrt, ki ga spričujejo velike upodobitve že od 14. stoletja na cerkvenih zunanjščinah (gl. Stele 1969: 24–26; Kühnel 1986: 107), ne vemo. Morda zavoljo verovanja, ki se mu ni zdelo malikovalsko. Verniki so namreč menili, da tisti, ki bo zjutraj samo pogledal na Krištofovo podobo, tistega dne ne bo ubit ali ne bo umrl nagle smrti brez zakramenta; ob tem ni bila potrebna niti molitev niti čaščenje ali darovanje.

### Sv. Otilija

... *zhes Ozhi ie S. Otilia*. V slovenskem koledarju leta 1557 je 13. december imenovan dan *Lucie Otilie* (Trubar 1986). Zavetništvo te svetnice zoper bolezní oči temelji na legendi, po kateri se je svetnica rodila slepa in je po krstu čudežno spregledala, oziroma na zelo znani božji poti k samostanu Niedermünster v Alzaciji, ki naj bi ga ustanovila svetnica in kjer je bil studenec z zdravilno vodo za oči (gl. Schaubert 1995: 642, 643). Trubar je njeno zavetništvo razložil z drugo legendo o njenem mučenilstvu (gl. komentar k sv. Poloni).

Vendar Otilija in Lucija godujeta na isti dan in na Slovenskem je bila najbrž že v srednjem veku, vsekakor pa v času po protireformaciji pomembnejša zavetnica za bolezní oči sv. Lucija (gl. Makarovič 1991: 25; Makarovič 2002: 139, 140). Najbolj znamenita je bila romarska cerkev sv. Lucije na Dražgošah, kamor so hodili romarji s prošnjami za oči še v začetku 20. stoletja (Gruden 1906: 28). Vsekakor Otilija na Slovenskem v srednjem veku in v začetku novega veka ni bila priljubljena; deklicam niso dajali njenega imena in v začetku 20. stoletja ji ni bila na Slovenskem posvečena niti ena cerkev (gl. Stegenšek 1905: 190). Upodobitev čudežnega Otilijene spregledanja iz poznega 14. stoletja v cerkvi sv. Jošta nad Dreto je v srednjeveški umetnosti na Slovenskem ikonografska izjema. Trubarjeva vednost o zavetilstvu sv. Otilije skoraj gotovo ni temeljila na poznavanju slovenskih razmer.

### Sv. Petronila in sv. Urh

... *zhes Merslizo ie S. Petronela inu S. Vrih*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 30. maj imenovan dan *Petronile dezhle* (Trubar 1986). Zavetništvo Petronile zoper mrzlične bolezní temelji na srednjeveški legendi, po kateri je bila svetnica zelo lepa hči sv. Petra. Hudo je trpela za mrzlico, vendar je oče ni hotel ozdraviti, ker je menil, da je bolna varnejša pred skušnjavami in grehom (Jacobus I 1995: 315, št. 78; Hall 1991: 252). Njeno zavetništvo so širili pač romarji, ki so prišli iz Rima (gl. Schaubert 1995: 264), vendar na Slovenskem ni bilo zelo priljubljeno. Na takšno stanje kažejo osebna imena od poznega srednjega veka, med katerimi se na Slovenskem pojavi ime Petronila le izjemoma, in svetničine srednjeveške in zgodnjenovoveške upodobitve oz. cerkveni patrociniji, ki jih po vednosti pisca teh vrst na Slovenskem ni. Čeprav je bilo besedilo v Trubarjevem katekizmu namenjeno slovenskemu okolju, najbrž Trubarjevo védenje o tem Petronilinem malikovalskem zavetilstvu ni temeljilo na poznavanju slovenskih razmer.

Med svetniki z imenom Urh (Ulrich) je Trubar mislil na augsburškega škofa; v koledarju je 4. julij imenoval dan *Vriha ſcoffa* (Trubar 1557). V legendah o tem svetniku sicer ni neposredne zveze z zavetilstvom zoper mrzlične bolezní; po njegovi smrti naj bi pitje iz svetnikovega keliha v svetnikovi božjepotni cerkvi v Augsburgu pomagalo zoper mrzlico (Schaubert 1995: 333–335; Heilige 1982: 87).

Svetnik je upodobljen npr. na cerkvenih freskah z začetka 15. stoletja v cerkvi sv. Mohorja nad Doličem, iz druge polovice 15. stoletja v Braniku, s konca 15. stoletja v Seničnem in iz leta 1502 na Križni gori nad Škofjo Loko. Podobno kažeta na svetnikovo priljubljenost tudi od poznega srednjega veka navadno osebno imenovanje

po njegovem imenu (npr. Vleech, Vleisch, Vlrich, Vlricus; gl. Blaznik 1963: 426) in še sedanja razširjenost slovenskih priimkov, nastalih po takšnem osebnem imenovanju (Ulrih, Urh, Urih itd; gl. Bezljaj 1974: 657, 660). Svetnik je bil na Slovenskem čaščen; leta 1526 je bil v nepopolnem seznamu patrocinijev na Kranjskem imenovan kot patron 13 cerkva (gl. Koblar 1895), v srednjem veku sta mu bili na slovenskem Štajerskem posvečeni dve cerkvi, v začetku 20. stoletja je bilo na Slovenskem sv. Urhu posvečenih kar 66 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 218, 191).

### **Sv. Polona**

... *zhes Sobee S. Apollonia*. Trubar pove, da *Sueti Polloni, ſo ty Aydie nee Jobee inu Sueti Otily nee Ozhi, ſa volo te Vere Vcriſtuſa isderli, Martrali inu vmurili ... Satu ſo ty Papeshniki S. Pollonio ſa ſobe, inu S Otily ſa Ozhi poſtauli, de imαιο tim ludem* 185  
*ſa Jobee inu ſa Ozhi, kadar na nee klizheio, nim slushio inu offruio, pomagati*. Svetniška legenda o mučeništvu sv. Apolonije je bila znana v srednjem veku (gl. Jacobus I 1995: 268, 269, št. 66) in na Slovenskem je bilo njeno zavetništvo zoper bolezni in težave z zobmi znano. Vednost o tem zavetništvu so širile upodobitve, na katerih so najbolj navaden svetničin atribut klešče z izpuljenim zobom (gl. Ferguson 1961: 106; Wimmer 1990: 127; Badurina 1979: 127, 128; Sachs 2005: 44) npr. na cerkvenih freskah iz leta 1392 v Martjancih, srede 15. stoletja v Žirovnici, iz poznega 15. stoletja na Jamniku nad Kropo in v Seničnem, iz zgodnjega 16. stoletja v Vinah pri Zagorju, in tudi na reliefu na sklepniku cerkvenega oboka iz leta 1497 v Šentrupertu na Dolenjskem. Bolezni zob oziroma zoboboli so bili splošni; zavetništvo je bilo nedvomno razširjeno, čeprav svetnici na Slovenskem niso posvečali cerkva (gl. Koblar 1895; Makarovič 2002: 129; Stegenšek 1905: 188; prim. sum o samomorilni naravi legendarne svetničine smrti v: Leto svetnikov I: 428, 429). Vendar so se k svetnici zatekali po pomoč in njeno ime včasih dajali deklicam (npr. Blaznik 1963: 370), na kar še danes kažejo matronimski priimki imenske družine Polončič (gl. Bezljaj 1974: 471), ki so vsaj večinoma nastali iz osebnih imen mater v 16. stoletju.

### **Sv. Valentin**

Svetnik je zavetnik zoper epilepsijo: *zhes Togoto ie Suede Valentin*.

V visokosrednjeveški legendi je sv. Valentin samo pobožen duhovnik, ki pred cesarjem zagovarja krščanstvo, ozdravi slepo deklico in je obglavljen (Jacobus I 1995: 159, 160, št. 42). Pozneje so nastale nove legende iz raznih virov in pripisane različnih osebam, med njimi tudi ozdravitev božjastnega otroka. Ta legenda in zavetništvo zoper epilepsijo sta nastala zavoljo naivne razlage svetnikovega imena kot bolezni padca, v nemščini Val-entin Fall-sucht (Mezler - Andelberg 1970: 80). V slovenskem koledarju leta 1557 je sv. Valentin postavljen na 14. februar (Trubar 1986); mišljen bi torej bil sv. Valentin, škof iz Ternija, ki goduje na ta dan oziroma dan pozneje. Vendar so tega svetnika mešali s sv. Valentinom Retijskim, ki naj bi godoval 12. januarja, včasih pa sta oba Valentina godovala 14. februarja (gl. Metford 1983: 251; Schaubert 1995: 12, 68; Badurina 1979: 580, 581; Sachs 2005: 359; Leto svetnikov I: 461–463). Tudi na upodobitvah so isti atribut postavljali ob enega ali drugega Valentina (pohabljenec, petelin, otrok, meč; gl. npr. Wimmer 1990: 181; Seibert 1989: 56; Sachs 2005: 359). V

poznem srednjem veku so na Slovenskem nekaterim otrokom dajali svetnikovo ime (gl. Kos 1954: 370; Blaznik 1963: 425), kar kaže na vsaj deloma cenjenega svetnika. Velika razširjenost in raznolikost današnjih slovenskih patronimskih priimkov (gl. Bezljaj 1974: 20, 664), ki so vsaj večinoma v 16. stoletju nastali iz osebnega imena Valentin kaže na njegovo tedanjo razširjenost. Vendar v nepopolnem seznamu cerkvenih patrocinijev na Kranjskem leta 1526 Valentin ni omenjen (gl. Koblar 1895); v začetku 20. stoletja pa je bilo na Slovenskem obema Valentinoma posvečenih 12 ali 13 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 191).

### **Sv. Volbenk**

**186** Svetnik je zavetnik zoper artritичna obolenja: *zhes skluzhene ie S. Vvolfgang*. V slovenskem koledarju iz leta 1557 je 31. oktober imenovan dan *Bolfganga Jcoffa* (Trubar 1986).

Zavetništvo najbrž temelji na legendi, po kateri so dvomili o Volbenkovi primernosti za regensburškega škofa, dokler ni dvomljivec zbolel in nato čudežno ozdravel; vednost o zavetništvu so širili romarji v St. Wolfgang am Abersee, kjer so verniki zajemali iz studenca in lezli skozi odprtino v skali, kar naj bi jih ozdravilo (gl. Schaubert 1995: 559, 560; Seibert 1989: 339; Badurina 1979: 586; Sachs 2005: 378). Na zaupanje svetniku kot osebnemu imenskemu patronu kaže freskantska dopasna upodobitev Volbenka v cerkvi v Crngrobu, pod katero se je podpisal slikar Bolfgangus in delo datiral z letnico 1453. Svetnik je bil znan; malo pred tem je bil upodobljen na freski v cerkvi sv. Janeza ob Bohinjskem jezeru, okoli pol stoletja pozneje so ga naslikali na steno v cerkvi v Seničnem, na romarsko znamenje ob poti v Crngrob in na steno nadstropnega hodnika posvetne stavbe, Pavšlarjeve hiše v Kranju, itd.

Leta 1526 sta bili na dobri polovici Kranjske sv. Volbenku posvečeni dve cerkvi (gl. Koblar 1895); v 17. stoletju so mu bile na Kranjskem posvečene štiri cerkve (gl. Makarovič 2002: 148), v začetku 20. stoletja je bilo na Slovenskem temu svetniku posvečenih 14 cerkva (gl. Stegenšek 1905: 191).

### **Univerzalna zaščitnica sv. Devica Marija**

V Trubarjevem katekizmu je sv. Devica Marija omenjena večkrat, vedno z velikim spoštovanjem, vendar ji je odrečeno božje čaščenje; ostro je zavrnjeno obrekovanje lutrškega odnosa do Marije (gl. str. 189–242). Kot značilnosti papeškega malikovalskega verovanja v zavetništvo sv. Marije sta posebej navedeni njena univerzalnost, pomoč povsod, na vodah, na zemlji in v domovih (str. 211), in njena posebna moč, ki jo ima kot mati nad sinom Jezusom, ki ji ne more odreči prošelj (str. 213, 231) in do katerega ima vedno dostop, medtem ko navadni verniki nanj ne morejo nasloviti prošelj neposredno (str. 214).

Sv. Marija Devica je bila na Slovenskem že v poznem srednjem veku najbolj čaščena sveta oseba; glede na ikonografsko raznolikost njenih upodobitev je bila vsaj enakovredna Jezusu (gl. Menaše 1994). O globokem zaupanju v njeno zavetništvo priča sklenjena vrsta njenih silno številnih ohranjenih upodobitev na Slovenskem, ki sega od odličnih kiparskih upodobitev dostojanstvene Marije z Jezuškom iz zgodnjega 13.

stoletja v župni cerkvi v Velesovem, elegantno dinamičnih kipov iz časa po sredi 13. stoletja "Krakovske Marije" z Jezuškom, ki je danes v Narodni galeriji v Ljubljani, in "Solčavske Marije" z Jezuškom v župni cerkvi v Solčavi, lepe Marije z detetom iz začetka 14. stoletja v župni cerkvi v Šempetru ali od slikarske freskantske upodobitve Marije ob Jezusovem rojstvu z začetka 14. stoletja v stari župni cerkvi v Turnišču naprej vse do danes. Na njeno zaščitništvo najbolj nazorno kaže ikonografski tip Marije zaščitnice s plaščem, ki ga je razgrnila kot šotor in s katerim ščiti prosilce, ki so se pod njim zatekli v njeno varstvo. Motiv je nastal z naslonom na srednjeveško pravo plaščnega varstva, ki je bilo privilegij visokih plemkinj, s katerim so lahko zaščitile nekatere preganjance; pri Mariji je seveda pomenil varstvo vseh prosilcev pred hudimi nesrečami in nevarnostmi srednjeveškega sveta. Na Slovenskem so upodobitve Marije zaščitnice s plaščem ohranjene npr. na cerkvenih freskah iz prve polovice 14. stoletja na vzhodni prezbiterijalni steni stare župne cerkve v Turnišču in na zunanjsčini župne cerkve v Žičah, iz srede 14. stoletja na slavoločni steni podružnične cerkvice sv. Klemna v Tupaličah ali z začetka 15. stoletja na slavoločni steni župne cerkve v Martjancih. Umetnostno kakovostni sta reliefni upodobitvi iz poznega 14. stoletja na zunanjsčini koprške stolnice in iz zgodnjega 15. stoletja v cerkvi na Ptujski gori. Najodličnejša je freska iz leta 1504 v cerkvi sv. Primoža nad Kamnikom, na kateri so upodobljene tudi strahote, pred katerimi Marija ščiti pod svojim plaščem zbrane prosilce; v tej cerkvi je hkrati naslikan veliki ciklus Marijinega življenja, ki je izraz velikega čaščenja svete Matere božje. Tej svetnici je posvečenih največ cerkva na Slovenskem. Na slovenskem Štajerskem ji je bilo v srednjem veku posvečenih najmanj 27 cerkva (Stegenšek 1905: 218), na dobri polovici Kranjske ji je bilo leta 1526 posvečenih 45 cerkva (gl. Koblar 1895), v 17. stoletju ji je bilo na tedanjem Kranjskem posvečenih kar 143 cerkva (gl. Makarovič 2002: 141).

187

## Sklep

Na Slovenskem so bile ob koncu srednjega in v začetku novega veka kot zavetniški svetniki in svetnice čaščene, v Trubarjevem katekizmu omenjene, naslednje svete osebe:

- sv. **Agata**, zavetnica zoper ogenj,
- sv. **Ana**, zavetnica zoper revščino,
- sv. **Anton Puščavnik**, zavetnik prašičev,
- sv. **Barbara**, zavetnica zoper nesrečno smrt,
- sv. **Benedikt**, zavetnik zoper zastrupitev,
- sv. **Blaž**, zavetnik zoper bolezni grla,
- sv. **Boštjan**, zavetnik zoper kugo,
- sv. **Danijel**, zavetnik mesta Celje,
- sv. **Egidij**, zavetnik nekaterih domačih živali, morda kokoši,
- sv. **Eligij**, zavetnik konj in kovačev,
- sv. **Elizabeta**, zavetnica bolnikov in revežev,
- sv. **Erazem**, zavetnik zoper trebušne bolezni,

sv. **Florijan**, zavetnik zoper ogenj,  
 sv. **Gregor**, zavetnik učenjakov,  
 sv. **Janez Evangelist**, zavetnik zoper zastrupitev,  
 sv. **Jošt**, zavetnik za sadni pridelek,  
 sv. **Jurij**, zavetnik drobnice in zavetnik vojakov in vitezov,  
 sv. **Katarina**, zavetnica študentov in učenjakov,  
 sv. **Kozma in sv. Damijan**, zavetnika zdravnikov,  
 sv. **Krispin in sv. Krispinijan**, zavetnika čevljarjev,  
 sv. **Lenart**, zavetnik jetnikov,  
 sv. **Luka**, zavetnik slikarjev,  
 sv. **Marija Devica**, univerzalna zavetnica,  
 sv. **Marija Magdalena**, zavetnica grešnic,  
 sv. **Marjeta**, zavetnica porodnic,  
 sv. **Marko**, zavetnik zoper nesrečno smrt,  
 sv. **Martin**, zavetnik krav,  
 sv. **Miklavž**, zavetnik mesta Ljubljane, zavetnik zoper vodne nevarnosti, zavetnik mornarjev, brodnikov in čolnarjev,  
 sv. **Polona**, zavetnica zoper bolezni zob,  
 sv. **Primož in sv. Felicijan**, zavetnika Kranjske,  
 sv. **Rok**, zavetnik zoper kugo,  
 sv. **Samomastniki**, svetniki zoper atmosferske nevarnosti in zavetniki dobrin,  
 sv. **Urban**, zavetnik za vinski pridelek,  
 sv. **Urh**, zavetnik zoper mrzlične bolezni,  
 sv. **Valentin**, zavetnik zoper epilepsijo,  
 sv. **Volbenk**, zavetnik zoper artritična obolenja.

**Krajevni sveti zavetniki in zavetnice**, patroni in patrone podeželskih cerkva so bili lokalno najbolj prošeni zoper vsakovrstne tegobe in nesreče in za različne dobrine, najpogosteje za dobro letino, posebej žit, daleč najpomembnejše poljščine.

Med drugimi svetniškimi zavetništvi, ki jih omenja Trubar v Katekizmu leta 1575 in niso bila v navadi na Slovenskem, so v pričujočem spisu našeti teritorialni zavetniki v podpoglavju Zavetništva na tujem in še: zavetnica prostitutk in grešnic **sv. Afra**, zavetnik zoper glavobol **sv. Anastazij**, zavetnik zoper sifilis **sv. Cirijak**, zavetnik za perutnino **sv. Gal**, zavetnik krojačev **sv. Gutman**, zavetnica za oči **sv. Otilija**, zavetnik volov **sv. Pelagij**, zavetnica zoper mrzlične bolezni **sv. Petronila**, zavetnik drobnice **sv. Vendelin** in najbrž tudi zavetnika zoper bolezni genitalij **sv. Brikcij** in lovcev **sv. Evstahij**.

Takšna je podoba svetniškega zavetništva, ki jo vsebuje Trubarjev Katekizem. Seveda ni popolna, vendar prepričljivo kaže, da so se zavetništva in priljubljenosti svetniških oseb od Trubarjevih časov precej spreminjali. Že dobro stoletje mlajša podoba svetih zavetništev na Slovenskem, kot jo skupno kažejo pridige Janeza Svetokriškega in svetniške upodobitve v likovnih umetnostih na Slovenskem (gl. Makarovič 2002), je zelo drugačna. Nanjo sta seveda vplivala Tridentinski koncil in protireformacija,

vendar so oblike preproste religioznosti večinskega prebivalstva vedno bolj odvisne od spreminjajočih se dejanskih življenjskih stisk in potreb kot od cerkvene pastoralne prakse, nauka ali teologije; so njihova dopolnitev, ki je na Slovenskem tekla večinoma vzporedno z rimsko katoliško doktrino, ki je bila kultu svetnikov naklonjena. Ostra protestantska kritika svetniškega kulta in relikvij kot mnogoboštva in malikovalstva je temeljila na Bibliji in katoliška Cerkev, ki je zavoljo gmotnih in političnih koristi, veljavnosti tradicije in potreb preprostih vernikov hotela svetniški kult ohraniti, je pred svoje teologe postavila težko nalogo, kako nasiti volka in ohraniti ovco celo. Leta 1563 je bilo na 25. zasedanju Tridentinskega koncila sklenjeno, da ostanejo v veljavi cerkveno klicanje svetnikov na pomoč, zidanje cerkva svetnikom, postavljanje oltarjev svetnikom, opravljanje mašne daritve svetnikom, obhajanje svetniških praznikov, čaščenje svetniških relikvij in njihovo vstavljanje v oltarje kot pogoj za posvetitev cerkva. Mnenje, da gre pri tem vendarle za oblike odnosa do Boga, so zavrnili s teološko miselno akrobacijo – da svetniki ne delujejo samostojno, ampak da so le priprošnjiki pri Bogu, oziroma da so oblike čaščenja posredno namenjene le njemu – in s spremembo nekaterih dotedanjih liturgičnih predpisov, ki so kazali drugače; tako npr. od tedaj Jezus v podobi posvečenih hostij ni smel biti več v stranskih tabernakljih, ampak sredi oltarja nad svetniško relikvijo. Takšen katoliški teološki okvir je omogočal razvoj raznolikih svetniških pobožnosti, ki so ga verniki preprostega večinskega prebivalstva sooblikovali, soustvarjali in povezovali s šegami. Na predstave večinskega prebivalstva o svetniškem zaščitništvu nazorno kažejo votivne podobe, na katerih svetniki in svetnice niso upodobljeni kot priprošnjiki pri Bogu, ampak kot sveti pomočniki, ki so vedno povsod prisotni in samostojno uslišijo molitev k njim za pomoč; zadnja je kot milost lahko celo upodobljena kot žarek od svete osebe do prosilca ali prosilke.

189

Med večinskim prebivalstvom je skupaj s cerkvenimi protireformacijskimi dejavnostmi svetniški zavetniški kult dosegel razcvet v 18. stoletju. Na trdnost tedanjega verovanja v moč svetnikov kaže npr. dogajanje ob velikem požaru v Ljubljani leta 1774; ljudje so prosili sv. Florijana za pomoč in večinoma niso gasili; zaupanje v svetnikovo milost ni bilo omajano niti, ko je pogorela tudi Florijanova cerkev (Hacquet 1801: 24, 25). Nekatere poteze svetniškega zavetniškega kulta so bile precej trajne. Še v prvi polovici 19. stoletja je bilo vsaj med kmečkim podeželskim prebivalstvom splošno veljavno nespecializirano lokalno svetniško zaščitništvo svetnikov ali svetnic domače podružnične cerkve, kakršno je bilo vsaj že ob koncu srednjega veka. Na takšno prepričanje kažeta npr. sklepna stíha Prešernovega prvega soneta nesreče, v katerih si pesnik predstavlja življenje pod zaščito patrona domače vaške cerkvice, kakršno bi bilo, če bi ostal kmet: ... *pred ognjam dom, pred točo mi pšenico / bi bližnji sosed varoval – svet' Marka*. Drugače so se spreminjali odnosi do svetih zavetništev oziroma do njihovih preostankov v času nastajanja industrijske družbe v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju (gl. Turnšek I–IV; Kuret 1989; Möderndorfer 1946: 26–43). Tedaj so verovanja v učinkovitost svetniških zavetništev vedno bolj slabela. Razna starejša zavetništva so povsem izginila iz zavesti večinskega prebivalstva, tista, ki so se obdržala, pa so obstajala predvsem kot relikti, ki so ob starih pomenih največ dobivali nove funkcije, kot so: ob razpadu srenje utrjevanje vaških identitet, ob nastajajočih spremembah in vrednotah industrijske družbe opravičenje do tedaj uveljavljenih etičnih norm in uveljavljenih stanovskih in poklicnih

istovetnosti, ob zelo povečani družbeni in prostorski mobilnosti stabilnost rodbinskih vezi, ob odpravi fevdalnih odnosov in zadolževanju kmetij opora obstoju kmetij itd. Ob tem je treba povedati, da naivno sprejemanje etnografske dokumentacije tega svetniškega zavetništva daje izkrivljeno podobo stvarnosti. Največkrat gre za posamezne primere zavetništev, ki so nato neutemeljeno kolikostno in prostorsko posploševani ali celo neposredno projicirani v nedoločeno preteklost; podobno so včasih krajevni zavetniki, ki so lokalno zavetniško univerzalni, razumljeni tudi kot specialni zavetniki, katerih pomen je pokrajinski itd. Precej zanesljivo podobo verovanja v svetniška zavetništva daje pregled romanj oziroma romarskih cerkva na Kranjskem v začetku 20. stoletja (gl. Gruden 1906: 26–30). Med cerkvami, ki so jih obiskovali številni romarji, so bile izjemne le božja pot k Mariji Pomagaj v cerkvi sv. Vida na Brezjah, ki jo je obiskalo na leto do 200.000 romarjev, Marijina cerkev na Šmarni gori, ki jo je obiskalo 25.000 do 30.000 pobožnih obiskovalcev, in Marijina cerkev v Logu na Vipavskem, ki jo je na leto obiskalo do 20.000 božjepotnikov. Med cerkve, ki jih je obiskalo znatno število božjepotnikov na leto (2.000 do 15.000), sodi še osem Marijinih in le pet posvečenih drugim svetim osebam, med katerimi je dosegla izjemno visoko število 15.000 obiskovalcev na leto le cerkev sv. Jošta nad Kranjem. Med drugimi, manj obiskanimi romarskimi cerkvami jih je bilo posvečenih Mariji kar 27 in vsem drugim svetnikom in svetnicam le 24. Očiten je upad zaupanja v učinkovito zavetništvo svetnikov in svetnic in hkrati močan porast zaupanja v univerzalno zavetništvo sv. Marije, ki se je začel že ob koncu srednjega veka (gl. Knez 1995: 169–171). Danes je edina resnična slovenska božja pot k sv. Mariji Pomagaj na Brezjah; obiskovanja drugih romarskih krajev so povezana največ le z izletništvom ali turistično obujenimi oziroma konstruiranimi šegami.

Ob trajno zaupljivem odnosu do zavetništva sv. Device Marije so bili vsaj do zgodnjega 19. stoletja nekoliko trajnejši tudi odnosi do štirinajstih svetih pomočnikov v sili. Trubar je o njih in o specialnih zavetništvih nasploh menil takole: *Rauen tiga šo (papežniki) tudi odlozhili od Suetnikou, shtirinaist pomozhnikou, Ty imαιο vsem ludem, kateri na nee klizheio, offruiō inu praŋnuio, is vŋake Nadluge pomagati Glih taku te druge Suetnike, šo vŋakiga kanimu šuleb dellu, rounanu, pomaganu, odlozhili inu poŋtauii, inu vsem ludem šapouedali, de na neeklizheio, nim slushio, praŋnuio, offruiō, Mashuio, Suezhe inu Ole shgo, Cerque, Capele inu Altarie ŋydaio, knim Scryshi hodio inu rumαιο* (Trubar 1575: 284). Njihovo število je podvojeno simbolično število sedem, ki ob vključujočih podpomenih pomeni vse, vesolje. Pojem o tej skupini najbolj koristnih svetih oseb sodi v pozni srednji vek, zlasti po veliki kugi sredi 14. stoletja, vendar je določno sporočen šele iz sredine 15. stoletja (Kühnel 1986: 107); njihov sestav se je v različnih okoljih in časih sicer nekoliko spreminjal (gl. Badurina 1979: 189; Beitl 1955: 787; Metford 1983: 102; Sachs 2005: 276, 277; Seibert 1989: 36, 237). Analitičen pogled v omembe v Trubarjevem katekizmu omogoča rekonstrukcijo sestave te svete štrinajsterice, kakršna je veljala na Slovenskem: sv. Barbara, sv. Blaž, sv. Boštjan, sv. Egidij, sv. Erazem, sv. Florijan, sv. Jurij, sv. Katarina, sv. Lenart, sv. Marjeta, sv. Miklavž, sv. Rok, sv. Volbenk; štirinajsti pa je sv. Krištof, ki v Katekizmu sicer ni omenjen, je pa izpričan s številnimi freskami na cerkvenih zunanjščinah. Toda čeprav so to bili precej trajno priljubljeni svetniki in svetnice, so se vrste njihovih zavetništev spreminjale v prostoru in času ali pa so jih prevzemale druge svete osebe. Najbrž so bila najbolj trajna zavetništva le pri sv.

Blažu, sv. Boštjanu, sv. Roku in sv. Florijanu. Za ilustracijo naj omenim samo motiviko pripovednih pesmi preprostega slovenskega ustnega slovstva iz 19. stoletja, v kateri je razvidna le še povezava sv. Polone z zobobolom, sv. Barbare s pomočjo v smrtni uri, sv. Florijana z gašenjem požara in sv. Blaža z blagoslavljanjem vratu; vendar nastopa sv. Florijan tudi kot povzročitelj požarov, od Miklavževega zaščitništva mornarjev je ostalo le še njegovo delanje barke; značilen je npr. zlasti motiv odžagane konjske noge iz legende o sv. Eligiju, ki se je pomnožila na štiri noge; hkrati je legenda pripisana Jezusu (gl. Kumer 1974: št. 107, 101/3.A, 109/1.A–109/9.A, 108/1.A, 108/2, 110/A, 25.A, 93/1.A–2.A, 66/1.A, 6.A).

## LITERATURA IN VIRI

191

- ATTWATER, Donald  
1981 *The Penguin dictionary of saints*. Harmondsworth: Penguin.
- BADURINA, Anđelko,  
1979 *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Liber ... [etc.].
- BEITL, Richard  
1955 *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*. Stuttgart: A. Kröner.
- BENEDIK, Metod (ur.)  
1991 *Zgodovina Cerkev na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba.
- BLAZNIK, Pavle  
1963 *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji Freisinske škofije*. Ljubljana: SAZU.
- BLAZNIK, Pavle  
1986 *Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500. Zv. 1: A-M*. Maribor: Obzorja.
- BORISOV, Peter  
1985 *Zgodovina medicine: poskus sinteze medicinske misli*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BURKE, Peter  
1991 *Junaci, nitkovi i lude: narodna kultura predindustrijske Evrope*. Zagreb: Školska knjiga.
- FEINIG, Anton; FEINIG, Tatjana  
2005 *Familiennamen in Kärnten und den benachbarten Regionen*. Celovec ... [etc.]: Mohorjeva.
- FERGUSON, Georg  
1961 *Signs & Symbols in Christian Art*. Oxford: University Press.
- GRUDEN, Josef  
1906 *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*. Laibach.
- HACQUET, Baltazar  
1801–[1808] *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven: deren geographische Ausbreitung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto, deren Sitten, Gebräuche, Handhierung, Gewerbe, Religion u.s.w. nach einer zehnjährigen Reise und vierzigjährigen Aufenthalte in jenen Gegenden*. Leipzig: Im Industrie-Comptoir.
- HALL, James,  
1991 *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*. Zagreb: August Cesarec.
- HAZLITT, W. C.  
1995 *Dictionary of faiths & folklore: beliefs, superstitions and popular customs*. London: Studio Editions.
- HEILIGE  
1982 *Heilige in Kunst und Verehrung der Steiermark: Ausstellung*. Graz: Diözesanmuseum.
- HIENG, Primož  
1997 *Sv. Florjan*. Kamnik: Harlekin.
- HÖRANDNER, Edith  
1990 *Weinheilige. V: Weinkultur*. Red. I. Schwarzkogler, H. Vetter. Graz: Kulturreferat der Steiermarkischen Landesregierung. Str. 275–280.
- JACOBUS, de Voragine  
1993 *The golden legend: readings on the saints*. Vol. I, II. Princeton: Princeton University Press.

- KEBER, Janez  
1988 *Leksikon imen: izvor imen na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba.
- KNEZ, Darko  
1995 *Romanja Slovencev v času gotike. V: Gotika v Sloveniji. Svet predmetov*. Ljubljana: Narodni muzej.
- KOBLAR, Anton  
1895 *Kranjske cerkvene dragocenosti l. 1526. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 5, str. 20–33, 77–83, 116–118, 143–153, 195–205, 237–259. (V popisu odvzetih dragocenosti je seznam cerkva in patrocinijev nepopoln. Od 53 vseh popisnih enot jih pet ni zajetih in še 18 popisnih enot je navedenih sumarno, brez posamičnih cerkva; tudi v drugih enotah so cerkve večkrat navedena le krajevno brez patrocinija. Izpričane cerkve s patrociniji sodijo v tedanjo Kranjsko, vendar brez Vipavskega in Postojnskega, ki sta tedaj še spadala h Goriški; brez istrskih popisnih enot in popisnih enot v Škedinju in Devinu odkoder so prišla le sumarna poročila, in brez popisnih enot Franciskani v Novem mestu, Mokrice, Pazin, Trst, Žumberk, ki poročil niso poslali. Nekaj manjkajočih podatkov o patrocinijih je moč zlahka rekonstruirati, drugi bi zahtevali specialne študije. Kar nekaj naštetih cerkva danes ni več, več patrocinijev obstoječih cerkva je spremenjenih. Brez specialne raziskave z nadrobno navedenimi viri bi v celotni podobi delna rekonstrukcija patrocinijev povzročila nejasnosti in zmedo. Zato v razpravi o svetniškem zavetništvu iz seznama leta 1526 upoštevam le izrecno navedene cerkvene patrocinije. Med njimi so svetniki z istimi imeni največkrat omenjeni brez določnejše oznake. Zato navajam število patrocinijev npr. sv. Janeza Evangelista in sv. Janeza Krstnika sumarno; to je upravičeno tudi zavoljo nabožnih predstav večine vernikov, ki so pač le redko ločili svetnike enakih imen).
- KOS, Milko  
1939 *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji Salzburške nadškofije*. Ljubljana: AZU.  
1955 *Srednjeveška Ljubljana: topografski opis mesta in okolice*. Ljubljana: "Kronika".
- KÜHNEL, Harry  
1986 *Alltag im Spätmittelalter*. Graz ... [etc]: Kaleidoskop.
- KUMER, Zmaga  
1974 *Vsebinski tipi slovenskih pripovednih pesmi*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje SAZU.
- KURET, Niko  
1989 *Praznično leto Slovencev. Zv. I, II*. Ljubljana: Družina.
- LETO SVETNIKOV I–IV,  
1968–1973 *Leto svetnikov. Zv. I–IV*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- MAKAROVIČ, Gorazd  
1991 *Votivi: zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.  
1995 *Slovenci in čas: odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega načina življenja*. Ljubljana: Krtina.  
2001 *Zmajske predstave in njihovi pomeni na Slovenskem. Traditiones* 30, št. 2, str. 27–52.  
2002 *Janez Svetokriški o svetniških zavetnikih in zavetnicah. Traditiones* 31, št. 1, str. 125–157.
- MEGISER, Hieronimus  
1977 *Thesaurus polyglottus / iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za Slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabéj*. Ljubljana: SAZU.
- MENAŠE, Lev  
1994 *Marija v slovenski umetnosti: ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*. Celje: Mohorjeva družba.
- METFORD, J. C. J.  
1983 *Dictionary of christian lore and legend*. London : Thames and Hudson.
- MEZLER - ANDELBERG, Helmut J.  
1970 *Zu den Patrozinien der Handwerker-Heiligen. V: Das steierische Handwerk: Katalog zur 5. Landesausstellung. I. Teil: Handbuch*. Graz, str. 79–93.
- MILES, Clement A.  
1976 *Christmas customs and traditions: their history and significance*. New York: Dover.
- MÖDERNDORFER, Vinko  
1946 *Verovanja, uvere in običaji Slovencev. Knj. 5: Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha*. Celje: Družba Sv. Mohorja.
- PLETERŠNIK, Maks  
1895 *Slovensko-nemški slovar. Del 2: P-Ž*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.

- SACHS, Hannelore; BADSTÜBNER, Ernst; NEUMANN, Helga,  
2005 *Wörterbuch der christlichen Ikonographie*. Regensburg: Schnell & Steiner.
- SCHAUBER, Vera, SCHINDLER, Hanns Michael,  
1992 *Heilige und Namenspatrone im Jahreslauf*. Augsburg: Pattloch. 1995 *Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan v letu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SEIBERT, Jutta,  
1989 *Lexikon christlicher Kunst*. Freiburg im Breisgau ... [etc.]: Herder.
- STABEJ, Jože,  
1997 *Slovensko - latinski slovar: po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680 - 1710)*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.
- STEGENŠEK, Avguštin  
1905 *Cerkveni spomeniki Lavantinske škofije*. Zv. 1, Dekanija Gornjegrajska. Maribor.
- STELE, France  
1969 *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- TRUBAR, Primož,  
1575 *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*, ENA PRIDIGA OD STAROſti te prauē inu kriue Vere, Kerftzhouane, Mashouane, zheftzhena tih Suetnikou, od Cerkounih inu domazhlih Boshyh slushbi, Is S. Piſma, ſtarih Cronik inu Vuzhenikou vkupe sbrana. Ta mahina Agenda, Otrozhie Molitue, ſkuſi Primosha Truberia. Catechiſmus mit des Herren Brentij vñ M. C. Viſchers auflegung/ ein Predig vom Vrsprung vñ Alter deſ rechten vnd falſchen Glaubens vnd Gottesdien/ſts/ Die Hauſtaffel/ vnnd die kleine Agenda. VTIBINGI, M.D.LXXV. (*Faksimile po izvodih ÖNB Wien 15.510-A in Zagreb, JAZU R-1430: DZS, Ljubljana 1996*).
- 1986 *TA SLOVENSKI KOLEDAR KIR VSELEI TERpi*, inu ena tabla per nim, Ta kaſſhe inu prauī Try inu Sedemdeſſet Leit naprei, Kakou Nedelski Puſhtab bode vſaku Leitu, Kuliku Nedel inu Dni od Boſhiza do Puſta. Eni Raimi, ty prauio, kadaī bode dobru Vreme, Vſake Quatri, Ta dalshi dan, Ta kratshi Nuzh. Kadaī Je Leitu, Syma, Spomlat inu Ieſſen Jezheno, Kuliku ie Dni venim Leitu, Kuliku ie Leit kar ta Sueit ſtoy. En Regiſhter, ta prauī, Kuliku ie Bucqui inu Capitoulou vſiga S. Piſma, koku Je uſake Bucque Bukouski inu Slouenski imenuio, kratku inu dolgu. Piſſheio. Windiſcher Calender/vnd andere ſachen darbey. V tibingī, V tim Leitu po Ieſusouim Criſtuſouim Royſtuu. M. D. LVII. (*Faksimile, ki sta ga ob ſtiristoletnici Trubarjeve smrti leta 1986 izdala kot darilno izdajo ČGP DELO in Papirnica Vevče. Ta koledar je Primož Trubar dodal v Prvi del Novega testamenta leta 1557, najbrž je izſel pozneje ſe kot separat*).
- TURNŠEK, Metod  
1943–1946. *Pod vernim krovom*. Zv. I.–IV. Ljubljana, Trst, Gorica: Družba Sv. Mohorja: Goriška Mohorjeva družba.
- VALE, Giuseppe  
1943 *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485 – 1487*: (Codice vaticano latino 3795). Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana. (Studi e testi; 103).
- WIMMER, Otto  
1990 *Kennzeichen und Attribute der Heiligen* (Bearbeitet von J. Stadlhuber). Innsbruck, Wien: Tyrolia.

## BESEDA O AVTORJU

**194** Gorazd Makarovič, dr., muzejski svetnik. Do upokojitve je bil zaposlen kot kustos za ljudsko umetnost v Slovenskem etnografskem muzeju. Njegovo raziskovalno delo sega čez meje osnovnega delovnega področja. Avtorjevo širino označuje formulacija njegovih raziskovalnih prizadevanj v zadnjih letih: Zgodovina kulture in odnos prebivalstva do kulture na Slovenskem od naselitve do druge svetovne vojne. Je pisec večjega števila razprav. Med pomembnejše knjige sodijo *Slovenska ljudska umetnost* (Ljubljana 1981), *Sloenci in čas, Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja* (Ljubljana 1995) in *Poslikane panjske končnice, Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja* (Ljubljana 2000).

## ABOUT THE AUTHOR

Gorazd Makarovič, Ph. D., retired as a museum adviser from the Slovene Ethnographic Museum where he was employed as curator of folk art. His research works extends far beyond his basic field of activity. The breadth of his scientific interest can be best illustrated by the formulation of his research endeavours in recent years: The history of culture and people's attitude toward culture in the Slovene territory from the settlement until the Second World War. Dr. Makarovič has written numerous articles and books. His principal works are the books *Slovenska ljudska umetnost* (Slovene Folk Art, Ljubljana 1981) and *Sloenci in čas, Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja* (The Slovenes and Time. The attitude toward time as a framework and component of everyday life, Ljubljana 1995) and *Poslikane panjske končnice, Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja* (Painted beehive panels. The collection of the Slovene Ethnographic Museum, Ljubljana 2000).

## SUMMARY

### EVIDENCE ON PATRON SAINTS IN TRUBAR'S CATECHISM FROM 1575

The slovene protestant Catechism, written by Primož Trubar and published in Tübingen in 1575, among others critically addressed the Catholic worship of saints and their patronages. The Catechism was meant for Slovene readers, but Trubar also mentions patronages, which were not common in Slovenia.

The treatise explores which saints were commonly worshipped in Slovenia in the Late Middle Ages and 16<sup>th</sup> century. The evidence stems from contemporary church patrocina, saint names which were popular as given names, surnames derived from them, sculptures and paintings, and other sources. These data defined which patronages and which saints, mentioned in the Catechism, were common in Slovenia.

These are the following saints: **Agatha**, patron saint against fire. **Anne**, patron saint against poverty. **Anthony the Hermit**, patron saint of pigs. **Barbara**, patron saint against accidental death. **Benedict**, patron saint against poisoning. **Blaise**, patron saint against throat diseases. **Sebastian**, patron saint against the pest. **Daniel**, patron saint of Celje. **Egidius**, patron saint of some domestic animals, perhaps of chicken. **Eligius**, patron saint of horses and smiths. **Elizabeth**, patron saint of the diseased and poor. **Erasmus**, patron saint against stomach diseases. **Florian**, patron saint against fire. **Gregory**, patron saint of scholars. **John the Evangelist**, patron saint against poisoning. **Josse**, patron saint of the fruit crop. **George**, patron saint of sheep, patron saint of soldiers and knights. **Catherine**, patron saint of students and scholars. **Cosimus and Damian**, patron saints of doctors. **Crispin and Crispinian**, patron saints of shoemakers. **Leonhard**, patron saint of prisoners. **Lucas**, patron saint of painters. **The Virgin Mary**, universal patron saint. **Mary Magdalene**, patron saint of sinners. **Margaret**, patron saint of childbirth. **Mark**, patron saint against accidental death. **Martin**, patron saint of cows. **Nicholas**, patron saint of Ljubljana, patron saint of water sources, patron saint of seamen, ferrymen and boatmen. **Appolonia**, patron saint against tooth diseases. **Primus and Felician**, patron saints of Carniola. **Rochus**, patron saint against the pest. The **Rain Saints**, patron saints against weather calamities and for good weather. **Urban**, patron saint of the wine crop. **Ulrich**, patron saint against fever diseases. **Valentine**, patron saint against epilepsy. **Wolfgang**, patron saint against arthritic diseases.

The most common patronage was the universal patronage of the **Virgin Mary** and locally limited universal patronages of the patron saints of nearby churches.